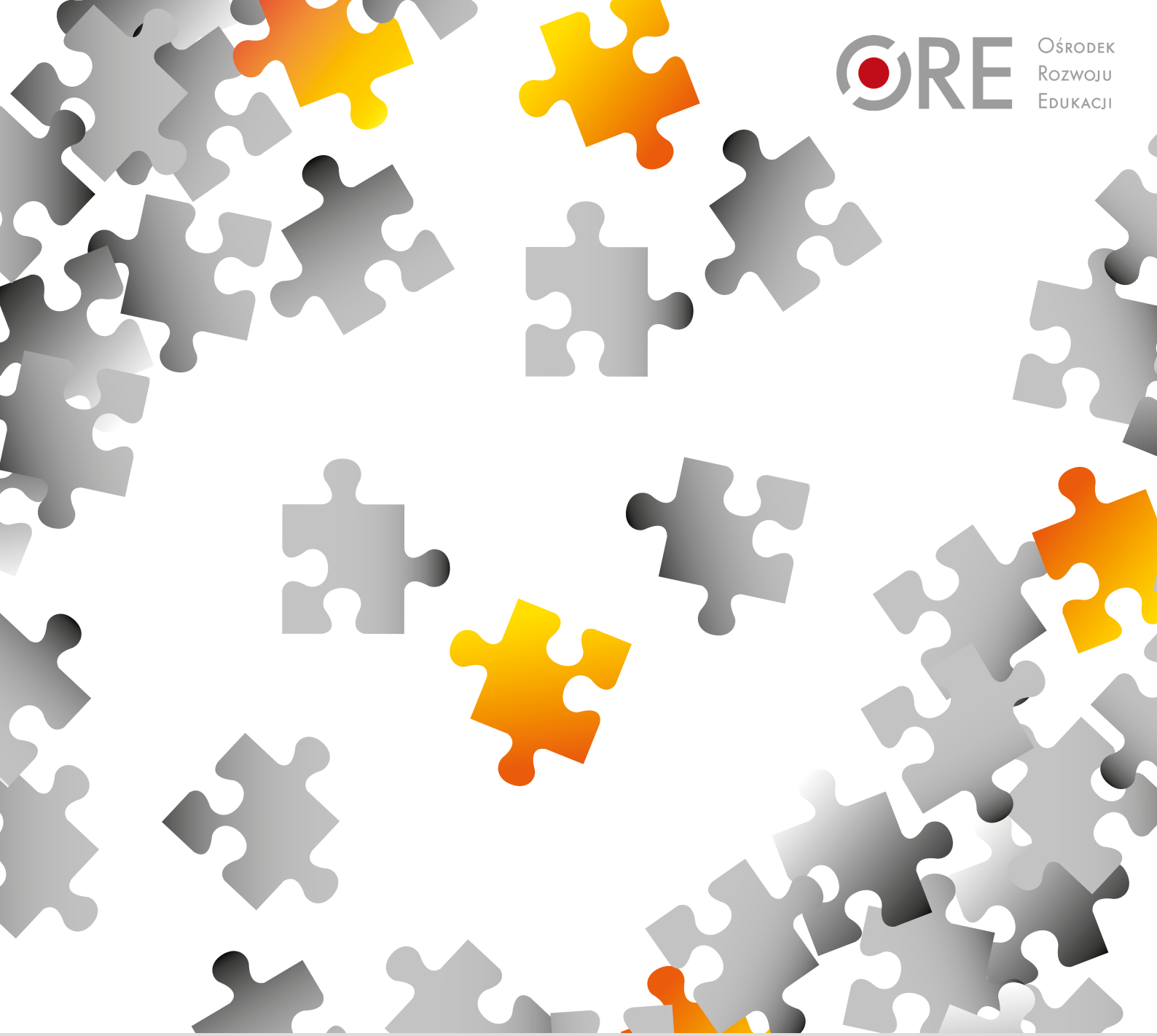

Zasoby i indywidualne potrzeby uczniów
w kontekście planowania i organizacji procesu dydaktycznego w klasie zróżnicowanej na poszczególnych etapach edukacyjnych

BERNADETTA CZERKAWSKA

Fundusze Europejskie Wiedza Edukacja Rozwój
Rzeczpospolita Polska
Unia Europejska Europejski Fundusz Społeczny

Zasoby i indywidualne potrzeby uczniów w kontekście planowania i organizacji procesu dydaktycznego w klasie zróżnicowanej na poszczególnych etapach edukacyjnych

MAŁGORZATA JAS

Fundusze Europejskie Wiedza Edukacja Rozwój
Rzeczpospolita Polska
Unia Europejska Europejski Fundusz Społeczny

Autor
Małgorzata Jas

Redakcja merytoryczna
Zespół ekspertów projektu *Opracowanie Modelu funkcjonowanie SCWEW*

Redakcja językowa i korekta
Editio

Redakcja techniczna i skład
Editio

Projekt okładki, layout
Editio

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Warszawa 2022

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach licencji
Creative Commons Uznanie Autorstwa – Użycie Niekomercyjne (CC BY-NC)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/pl/

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
tel. 22 345 37 00
www.ore.edu.pl

Publikacja opracowana w ramach realizacji projektu
Opracowanie modelu funkcjonowania Specjalistycznych Centrów Wspierających Edukację Włączającą,
współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie 7
Zasoby i indywidualne potrzeby uczniów 9
Możliwości rozwojowe dzieci na danym etapie szkolnym – ZESTAW nr 1 11
Indywidualne potrzeby uczniów – ZESTAW nr 2 14
Opinia ucznia i rodzica o zasobach i potrzebach dziecka w uczeniu się – ZESTAW nr 3 18
Dostosowanie zajęć do zasobów i potrzeb ucznia – ZESTAW nr 4 22
Planowanie form i metod pracy adekwatnych do potrzeb uczniów pracujących w zróżnicowanej klasie, stosowanie skutecznych strategii nauczania – ZESTAW nr 5 25
Wspieranie ucznia w pracy, udzielanie wskazówek do dalszego rozwoju i ocenianie postępów ucznia – ZESTAW nr 6 36
Podsumowanie 40
Bibliografia 41
Netografia 44
Akty prawne 45

Wprowadzenie

Rzeczywistość szkolna – jakie wyzwania czekają pracowników SCWEW?

Myśląc o efektywnym wdrażaniu edukacji włączającej w kontekście procesów dydaktycznych, warto zobaczyć aktualną sytuację uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami. Specjaliści SCWEW, by wspierać nauczycieli, powinni znać aktualne spojrzenie na edukację włączającą w całej Polsce. Przytoczone dane mogą być pomocne w czasie spotkań z pedagogami.

Badania pokazują, że prawie co czwarty nauczyciel nie jest przekonany do idei edukacji włączającej. Nauczyciele definiują trudności, takie jak: zbyt liczne klasy, brak specjalistycznej kadry czy bariery architektoniczne. Tylko w połowie szkół powstają programy nauczania dzieci ze zróżnicowanymi potrzebami. Praktyka pokazuje, że co drugi nauczyciel uczy, korzystając z programu przeznaczonego dla wszystkich uczniów i stosuje dostosowania wymagań według zaleceń czy orzeczeń: „Dane wskazują, że programy nauczania są dostosowywane ze względu na zróżnicowane potrzeby edukacyjne uczniów najczęściej w szkołach specjalnych, następnie integracyjnych, a stosunkowo najmniej programów dostosowują nauczyciele pracujący w szkołach ogólnodostępnych”[1]. Interesująca jest kwestia doboru podręcznika lub materiałów pomocniczych dla dzieci ze zróżnicowanymi potrzebami. Aż 63% badanych nauczycieli kieruje się swoim doświadczeniem w pracy z danym materiałem i warsztatem pracy, a tylko 40% deklaruje, że szuka materiałów pod kątem zdiagnozowanych potrzeb edukacyjnych konkretnych dzieci. Zdecydowanie najrzadziej takie praktyki mają miejsce w szkołach średnich. Autorzy przytaczanego raportu Instytutu Badań Edukacyjnych wyodrębnili w swoich wskaźnikach tylko 15,1% liceów, techników i szkół branżowych, które pozytywnie rozpoznają i wspierają potrzeby edukacyjne swoich uczniów[2].

To, co rodzice zauważają w edukacji szkolnej swoich dzieci, to częsty brak informacji o programie i celach zajęć rewalidacyjnych. Co drugi rodzic nie zauważa dostosowania form i metod pracy do zdiagnozowanych deficytów. Na brak zaspokojenia potrzeby ruchu u dzieci na terenie szkoły zwraca uwagę 30% badanych rodziców, a 43% respondentów zauważa brak sali do wyciszenia się dziecka.

Te opinie pokazują trudności, jakie mogą napotkać pracownicy SCWEW w kontekście edukacji włączającej w każdej placówce.

Ten poradnik ma na celu wsparcie pracowników SCWEW w towarzyszeniu szkołom ogólnodostępnym we wprowadzaniu edukacji włączającej. Przedstawia zagadnienia, które

1 T. Knopik, K. Wiejak, G. Humenny, B. Płatkowski, *Raport z badania: Monitorowanie uwzględniania zróżnicowanych potrzeb edukacyjnych uczniów w procesie kształcenia,* Warszawa 2021, s. 76.

2 *Ibidem*, s. 107.

warto poruszać w czasie spotkań z nauczycielami szkół ogólnodostępnych w kontekście planowania procesów edukacyjnych w klasie zróżnicowanej.

Struktura poradnika to gotowe ZESTAWY materiałów pomocniczych oraz propozycja ich wykorzystania.

Podstawą do planowania jest zawsze wiedza o tym, z jakiego punktu wychodzimy. Planując procesy dydaktyczne, naszym odniesieniem są wiedza i umiejętności ucznia, które już posiada, oraz cel, do którego chcemy dotrzeć.

Założeniem edukacji włączającej jest zapewnienie wysokiej jakości kształcenia każdemu dziecku, bez względu na ograniczenia zdrowotne czy psychofizyczne[3]. Za tym idą regulacje prawne, z których wynika spójny zapis obowiązków nauczyciela.

Według ustawodawcy każdy nauczyciel powinien:

I. **rozpoznać potencjał ucznia i jego zasoby,**
II. **dostosować program nauczania,**
III. **zaplanować adekwatne do uczniów w zróżnicowanej klasie formy i metody pracy, zastosować skuteczne strategie nauczania,**
IV. **wspierać ucznia w pracy, udzielać wskazówek do dalszego rozwoju, czyli oceniać postępy ucznia,**
V. **dokonać autorefleksji, czy podejmowane działania przynoszą skutek.**

3 Europejska Agencja ds. Specjalnych Potrzeb i Edukacji Włączającej, (2014), *Pięć kluczowych przesłań dla edukacji włączającej. Od teorii do praktyki*. Odense, Dania, https://www.european-agency.org/sites/default/files/Five_Key_Messages_for_Inclusive_Education_PL.pdf [dostęp: 20 kwietnia 2022].

Zasoby i indywidualne potrzeby uczniów

Pierwszym krokiem w planowaniu procesów dydaktycznych jest poznanie potencjału naszych uczniów, ich zasobów, deficytów i potrzeb. Dzieci z różnymi niepełnosprawnościami (niesłyszące lub słabosłysząca, z dysfunkcjami narządu wzroku, z niepełnosprawnością ruchową, afazją, z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym lub znacznym, z autyzmem, z zespołem Aspergera i innymi niepełnosprawnościami sprzężonymi) oraz młodzież niedostosowana społecznie lub zagrożona niedostosowaniem społecznym powinni mieć opracowany przez zespół nauczycieli i specjalistów Indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny (IPET)[4]. Jest on wymogiem, który szkoły respektują. Ważniejsza jest praktyka i odpowiedź na pytanie: jak nauczyciel każdego przedmiotu może rozpoznać zasoby swoich uczniów, te dotyczące wiedzy, jak i m.in. umiejętności uczenia się, koncentracji na lekcji, odporności na stres? Zdaniem Anny Brzezińskiej „Pomyślny rozwój dziecka nie jest determinowany jedynie posiadanymi przez nie zasobami, zgromadzonymi w poprzednich etapach rozwoju i edukacji (posiadane kompetencje) ani zasobami dopiero się kształtującymi, czyli „dojrzewającymi" (możliwości dziecka). Aby te indywidualne zasoby – jedne i drugie – mogły się aktualizować, czyli zostać wykorzystane jako podstawa gromadzenia kolejnych zasobów, konieczne są odpowiednie zasoby otoczenia, w jakim dziecko żyje, i to zarówno otoczenia fizycznego, które określa materialne warunki działania, jak i otoczenia społecznego, które ma wpływ na to, z kim i w jakie interakcje dziecko będzie wchodziło"[5]. Jest to niebywale ważne założenie: nauczyciel musi nie tylko dostrzegać to, co uczeń potrafi, ale, zdaniem A. Brzezińskiej, również przewidzieć jego możliwości, czyli „zasoby potencjalne (co mogłoby zrobić, gdyby ...)[6]" i bariery. Od profesjonalizmu nauczyciela zależy, jak wykorzysta tę wiedzę.

Według założeń edukacji włączającej nauczyciele powinni opierać się na ocenie funkcjonalnej ucznia (OF)[7]. Zakłada ona refleksję i współpracę wszystkich podmiotów zaangażowanych w uczenie się dziecka. Ocena funkcjonalna powinna być stałą i systematyczną praktyką. Wychodzi z założenia, że dziecko ciągle się rozwija, zmienia i to,

4 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym, § 6 ust. 1 pkt 1–8 (Dz. U. z 2017, poz. 1578 oraz z 2018 r., poz. 1485).

5 A.I. Brzezińska, *Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju – podstawa projektowania nauczania rozwijającego*. W: E. Filipiak (red.), *Nauczanie rozwijające we wczesnej edukacji według Lwa S. Wygotskiego. Od teorii do zmiany w praktyce*, Bydgoszcz 2015, https://www.researchgate.net/publication/299605523_Brzezinska_A_I_2015_Rozpoznanie_zasobow_dziecka_i_srodowiska_rozwoju_-_podstawa_projektowania_nauczania_rozwijajacego_W_E_Filipiak_red_Nauczanie_rozwijajace_we_wczesnej_edukacji_wedlug_Lwa_S_Wygotskiego, [dostęp: 20.04.2022], s. 4.

6 *Ibidem*, s. 7.

7 *Edukacja dla wszystkich – ramy rozwiązań legislacyjno-organizacyjnych na rzecz wysokiej jakości kształcenia włączającego dla wszystkich osób uczących się, wersja skrócona,* http://krakow-srodmiescie.znp.edu.pl/wp-content/uploads/2021/03/MEW_wersja_skrocona.pdf, [dostęp: 20.04.2022], s. 14.

co było jego zasobem we wrześniu, w marcu może być na poziomie deficytu i odwrotnie. Jeśli np. zostanie zdiagnozowana konieczność wsparcia w opanowaniu techniki czytania, nauczyciele zastosują celową praktykę i dziecko osiągnie sukces, będzie można zobaczyć jednak inne jego problemy czy wyzwania w późniejszym czasie.

W trakcie spotkania z nauczycielami pracownicy SCWEW powinni podzielić się swoim doświadczeniem w tym zakresie. Warto zachęcić nauczycieli szkół ogólnodostępnych do refleksji nad tym, skąd i jaką wiedzą czerpią przed przystąpieniem do planowania pracy na zajęciach. Ta wiedza pomoże im zrozumieć punkt startowy ucznia.

Propozycja zagadnień do warsztatu z nauczycielami na temat rozpoznawania przez nich potrzeb uczniów. Pod tabelą znajdują się ZESTAWY, które mogą służyć jako materiały pomocnicze w czasie spotkań. Ich celem będzie wsparcie nauczycieli szkół ogólnodostępnych we wprowadzaniu autentycznej zmiany w edukacji włączającej.

6. Co wiem o możliwościach rozwojowych uczniów w danym wieku? – ZESTAW nr 1.
7. Jakie zdiagnozowane schorzenia i deficyty mają moi uczniowie? – ZESTAW nr 2.
8. Jaka jest opinia dziecka o tym, w czym jest dobry? Jakie są jego pasje? Czego potrzebuje, by uczyć się na zajęciach? – ZESTAW nr 3.
9. Jaka jest opinia rodziców na temat tego, jak się uczy dziecko? W czym jest dobre? Jakiego wsparcia potrzebuje? – ZESTAW nr 3.

Możliwości rozwojowe dzieci na danym etapie szkolnym – ZESTAW nr 1

Zadanie pracownika SCWEW: wspieranie nauczycieli w rozpoznawaniu potrzeb rozwojowych oraz edukacyjnych i możliwości psychofizycznych uczniów.

Jak to zrobić?

- konsultacje indywidualne – omów wybraną grupę wiekową, korzystając z ZESTAWU nr 1, zachęć do refleksji nad tym, jak uczniów postrzega wspierany nauczyciel.
- konsultacje grupowe/ wymiana doświadczeń – nauczycieli (najlepiej uczących w tej samej klasie) zapoznaj z materiałem ZESTAWU nr 1 i zaproś do wspólnej diagnozy wszystkich uczniów. Warto porozmawiać o każdym uczniu, jakie są jego zasoby, jakie potrzeby, jakie praktyki nauczycielskie są skuteczne.
- inspiracja do samokształcenia – warto polecić szczegółowe materiały[8]

Rozwój dziecka we wczesnym wieku szkolnym

Specjaliści mówią o tym okresie, że ma kilka kamieni milowych. To, co badacze podkreślają, to typowe w tym wieku bardzo nierównomierne tempo i poziom rozwoju poszczególnych funkcji psychicznych. Zagrożeniem jest poczucie niższości, jakie dziecko może w sobie wykształcić, porównując się do kolegów i koleżanek, które już opanowały daną umiejętność. To może prowadzić do utrwalenia myślenia o sobie, że „ja jestem w czymś słaby". Ogromną rolą osób dorosłych jest tu wspieranie procesu uczenia się. Ważne jest, by pokazywać, że jest to długi proces, wymaga czasu, często setek powtórzeń, zanim osiągnie się biegłość w danej czynności. Nauczyciele, jak i rodzice czy opiekunowie powinni wspierać wysiłki dziecka, nie deprecjonować ich prób i dotychczasowych efektów pracy. Wszelkie trudności, które dotyczą dzieci w tym wieku, mogą mieć charakter przejściowy, ponieważ rozwój nie jest tu równomierny. Ważne, by nie trzymać się kurczowo swoich hipotez, ale chcieć zobaczyć daną trudność oczami dziecka, jego rodziców, wreszcie specjalistów.

Potrzebą rozwojową dzieci w najmłodszych klasach jest ruch. Nauka przez zabawę to ważny element planowania lekcji. U dzieci coraz częściej pojawia się refleksyjność (w wieku przedszkolnym dzieci cechuje impulsywność), większa gotowość na rezygnację ze swoich potrzeb, skupienie na pracy, chęć współpracy i współdziałania, chociaż wśród mich nadal istnieje bardzo duży poziom rywalizacji. Ważnym zadaniem jest opanowanie pisania jako elementu wyrażania siebie, swoich myśli, budowania umiejętności społecznych.

8 http://eduentuzjasci.pl/publikacje-ee-lista/214-niezbednik-dobrego-nauczyciela/seria-1-rozwoj-w-okresie-dziecinstwa-i-dorastania/1171-niezbednik-dobrego-nauczyciela-seria-1-rozwoj-w-okresie-dziecinstwa-i-dorastania.html.

W sferze rozwoju procesów orientacyjno-poznawczych w tym wieku można zaobserwować między innymi: przejście od myślenia obrazowego do coraz bardziej konkretnych operacji, coraz większy obiektywizm, zdolność do spostrzegania zależności, przyjmowanie innych punktów widzenia, powstrzymywanie impulsywnego zachowania, zdolność planowania etapów pracy, utrzymywanie koncentracji.

Rozwój dziecka w środkowym wieku szkolnym (klasy 4–6)

Ten etap życia dziecka to czas domykania dzieciństwa, ostatnia jego część. Wiąże się więc z ogromnym skokiem rozwojowym (również fizycznym: intensywny wzrost, przybieranie na wadze – co skutkuje dostrzeganiem różnic płciowych), dziecko zauważa swoje kompetencje. Dostrzeganie roli pracy w życiu, wytrwałości, własnego progresu buduje przyszłego dorosłego, który będzie gotowy do współpracy, będzie potrafił przyjąć informację zwrotną. Ogromnym zagrożeniem jest tu brak pewności siebie, dzieci najwięcej uczą się w szkole, w kontaktach z rówieśnikami, a to zawsze niesie za sobą ryzyko porównań i braku akceptacji. Uczeń może też idealizować siebie, nie dostrzegać własnych błędów lub winę za nie przypisywać innym. W relacjach społecznych grupa rówieśnicza może odrzucać dziecko wyróżniające się np. nieśmiałością czy brakiem kontroli nad swoimi emocjami. Agresja fizyczna, charakterystyczna dla wieku przedszkolnego, przechodzi w agresję słowną. Młody człowiek w tym wieku potrzebuje jasnych i precyzyjnych wskazówek, czuje się niepewnie przy długich poleceniach, braku określonych kryteriów i reguł. To, co wzmacnia go w nabywaniu kompetencji, to informacja zwrotna. Na tym etapie szkolnym to nauczyciel staje się autorytetem – ogromna jest więc odpowiedzialność pedagogów, by swoją pracą, swoim przykładem mogli modelować zachowania, które pomogą młodemu człowiekowi wzrastać.

W sferze procesów orientacyjno-poznawczych autorki opracowania za J. Piagetem wskazują między innymi: rozwijanie myślenia kategoriami, szeregowanie, zdolność dedukcji, odwracalność operacji umysłowych, rozwój metapamięci.

Rozwój nastolatka (12–15 lat)

To bardzo burzliwy czas w rozwoju młodej osoby. Zmienia się ciało, pojawia się ambiwalencja, negacja, labilność emocjonalna, bunt. Grupa rówieśnicza zaczyna odgrywać najważniejszą rolę, jej opinia odciska piętno na funkcjonowaniu ucznia, a jednocześnie poszukuje on własnej tożsamości. W tym wieku pojawia się też myślenie kategorią „tu i teraz", co może nieść za sobą występowanie ryzykownych zachowań (wagary, palenie papierosów, drobne naruszenia zasad oraz nawet prawa). To „tu i teraz" sprawia, że trudno dzieciom określić cele na przyszłość. Jest to też przyczyną niedotrzymywania terminów, niewywiązywania się z zobowiązań. Nastolatkowie mają kłopoty z zapamiętywaniem faktów, ale świetnie zapamiętują informacje praktyczne. Potrzebują przestrzeni do

wyrażania swojego buntu, ale też pomocy w uzewnętrznianiu emocji, niezgody. Ponieważ ważna jest dla nich grupa rówieśnicza, warto działania edukacyjne planować w kontekście współpracy, uczenia się w grupie lub parze. To, co stanowi wyzwanie dla nauczyciela, to budowa zespołu klasowego, którego łączy autentyczna wspólnota, jest przestrzeń na komunikację, stosowane są zasady wzajemnego szacunku. W sferze procesów orientacyjno-poznawczych pojawia się łatwość w operowaniu pojęciami abstrakcyjnymi, łączenia różnych perspektyw rozwiązania problemu, gotowość do podejmowania dyskusji, argumentacji, rozważania hipotez.

Rozwój w okresie dorastania (15–20 lat)

Jest to bardzo zróżnicowany czas. Młodzi ludzie wychodzą z burzy nastoletniej, ale dzieje się to w różnych momentach, z różnymi bodźcami, więc proces uczenia w klasie wciąż może być dynamiczny. Po przejściu etapu nastoletniości uczniowie powinni być gotowi do celowego działania, samodzielności w podejmowaniu decyzji, ale i funkcjonowaniu w grupie i społeczeństwie. Dzieje się tak, ponieważ myślenie ucznia w tym wieku charakteryzuje dostrzeganie szerszego kontekstu, potrafi analizować obowiązujące zasady i potrafi je uogólniać. Jest gotowy budować relacje partnerskie nie tylko w grupie rówieśniczej, lecz także z rodzicami i nauczycielami. Dorastający uczeń lepiej kontroluje swoje emocje i zachowania, jego rówieśników zaczyna cechować intymność, duże grupy znajomych przechodzą w węższy krąg przyjaciół, wreszcie w związek oparty na relacji i uczuciu. W tym wieku rozwija się logiczne myślenie, argumentowanie, zainteresowanie wyższymi problemami, ideami, chęć dyskutowania, pojawia się chęć aktywności nie tylko w grupie klasowej, lecz także aktywność na forum szkoły czy społeczności lokalnej.

Indywidualne potrzeby uczniów – ZESTAW nr 2

Zadanie pracownika SCWEW: wspieranie nauczycieli w rozpoznawaniu potrzeb rozwojowych oraz edukacyjnych i możliwości psychofizycznych uczniów.

Jak to zrobić?

- Konsultacje indywidualne – skorzystaj z ZESTAWU nr 2, zachęć do rozmowy na temat uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami, przeprowadź analizę ich dokumentacji: Jak dziecko funkcjonuje w klasie na lekcjach i w grupie rówieśniczej? Jakie są sytuacje trudne? Z czego one wynikają, czy z potrzeb dziecka, czy może z innych przyczyn?
- Konsultacje grupowe – korzystając z ZESTAWU nr 2, zaproś nauczycieli do rozmowy na temat indywidualnych potrzeb analizowanych dzieci, ale w kontekście różnych przedmiotów i wyzwań: Jak dziecko funkcjonuje w klasie na lekcjach i w grupie rówieśniczej? Jakie są sytuacje trudne? Z czego one wynikają? Czy z potrzeb dziecka, czy może z innych przyczyn? Jak dziecko radzi sobie na poszczególnych przedmiotach, co na to wpływa?

Konieczne jest podzielenie się doświadczeniem przez pracownika SCWEW o funkcjonowaniu dzieci z konkretnymi potrzebami: Jak szkoła specjalna je rozpoznaje? Które z poniższych opisów są typowe? Jakie inne zachowania można zaobserwować?

Zestaw indywidualnych potrzeb dzieci ze zróżnicowanymi potrzebami:

Uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną – to dzieci, które charakteryzuje stan niższych niż przeciętne możliwości intelektualnych, często towarzyszy temu utrudniona samoobsługa, komunikacja i trudniejsze funkcjonowanie w grupie. Niepełnosprawność intelektualna definiowana jest jako „zaburzenie, które zaczyna się w okresie rozwojowym i obejmuje deficyty w intelektualnym oraz adaptacyjnym funkcjonowaniu w obszarze koncepcyjnym, społecznym i praktycznym" i może mieć różne nasilenia. Najliczniejsza grupę stanowią dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. W procesie uczenia się potrzebują operowania na konkretach, podziału dużych partii materiału na mniejsze, ich rozwój intelektualny osiąga często możliwości dziecka w wieku lat 12. Uczeń z tej grupy potrzebuje więcej czasu na pracę, ponieważ jego pamięć jest mniej pojemna, ma niewielki zasób słów, potrzebuje zrozumienia dla niskiej umiejętności samokontroli, nazywania stanów emocjonalnych i odczytywania intencji grupy.

Dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym mają ograniczone możliwości edukacyjne z racji zaburzonego rozwoju psychofizycznego, często niepełnosprawności ruchowej i trudności w komunikacji. Dzieci te potrzebują wypracowania sposobu komunikowania się. Ich edukacja powinna skupiać się na rozumienia

świata i doświadczania go, ponieważ mają trudność z utrzymaniem uwagi, nie zapamiętują informacji. Ich funkcjonowanie w szkole powinno być wsparte przez zajęcia specjalistyczne.

Uczniowie z dysfunkcją narządu wzroku – stanowią bardzo różnorodną grupę. Uczniowie słabowidzący i niewidomi wymagają wsparcia w postaci pomocy dydaktycznych, zapewnienia materiałów audio, również aranżacji przestrzeni sali szkolnej, by czuły się bezpiecznie wśród ławek i krzeseł, by dobrze widziały tablicę. Potrzebują również pomocy swoich rówieśników, o ile nie są one osobami niewidomymi. Uczniów tych cechuje duża niepewność, niechętnie korzystają z różnych pomocy typu: lupy, latarki, systemy brajlowskie, dyktafony. Potrzebują wsparcia, zachęty i zajęć, które umożliwią im korzystanie z tego rodzaju pomocy w sposób dający im swobodę. Istotnym obszarem do pracy z tymi uczniami jest zachęcanie do prezentacji materiału ustnie. Osoby z wadą wzroku mają często zaburzone pismo, stresuje je szybkie tempo pracy na sprawdzianach, szybciej też się męczą.

Uczniowie z dysfunkcją narządu słuchu – jest to grupa uczniów z bardzo szerokim wachlarzem potrzeb. Ponieważ nauczyciele przekazują wiedzę najczęściej werbalnie, ta grupa uczniów jest bardzo narażona na ryzyko nieosiągania sukcesów edukacyjnych. Problemem dzieci niesłyszących i z niedosłuchem jest mały zasób słownictwa, nierozróżnianie niuansów językowych. Potrzebują wsparcia przy rozumieniu abstrakcyjnych pojęć, przygotowania wizualnych materiałów, transkrypcji tekstowej przy wizualnych pomocach dydaktycznych, wreszcie poczucia bezpieczeństwa, gdy mogą kolejny raz poprosić o wyjaśnienie polecenia.

Uczniowie z autyzmem i zespołem Aspergera – to, co łączy dzieci w tej bardzo dużej grupie potrzeb, to zaburzenie funkcjonowania w grupie społecznej, czasem niechęć do współpracy, powtarzanie zachowań, które dla innych są niezrozumiałe, a niereagowanie na uwagi też może rodzić niezrozumienie. Dzieci w tej grupie mogą mieć zachowania autodestrukcyjne, agresywne, sztywno trzymają się znanych sobie schematów. W edukacji potrzebują małych kroków, które nie będą rewolucją w ich postrzeganiu świata, tylko stopniowo będą ten świat rozszerzać. Potrzebują pozytywnej zachęty, wzmocnienia ich pewności siebie. Często wiedzą, że powinny zrobić coś inaczej, ale nie potrafią, i uwagi na ten temat bardzo ich deprymują. Dzieci ze spektrum autyzmu skupiają się na jednej czynności i mogą nie słyszeć dodatkowych poleceń nauczyciela. Warto zadania dzielić na etapy i pomóc dziecku je przejść.

Uczniowie z niepełnosprawnością ruchową – niepełnosprawność tych dzieci wydaje się często najłatwiejsza do zaopiekowania przez pedagogów – wystarczy zlikwidować bariery architektoniczne. Trzeba mieć jednak świadomość, że poruszanie się na wózku inwalidzkim ma swoje poważne konsekwencje. Dziecko w normie intelektualnej, ale z niepełnosprawnością ruchową może mieć szereg schorzeń wynikających ze swojego stanu zdrowia, np. zaburzenia funkcji układu moczowego i wydalniczego, zanik mięśni, alergie polekowe czy zaburzenia trofiki tkanek. Uczniowie ci, z racji częstych wizyt

w szpitalach, mogą nie mieć kompetencji społecznych potrzebnych do funkcjonowania w grupie rówieśniczej. Patrząc oczami dziecka, poruszanie się na wózku utrudnia mu kontakty i współdziałanie z osobami z klasy, wyklucza go z różnych spontanicznych działań. Ma to ogromne znaczenie w edukacji wczesnoszkolnej, gdy potrzeba ruchu jest potrzebą rozwojową. W czasie zajęć dzieci z niepełnosprawnością ruchową potrzebują pomocy w akceptacji wśród rówieśników, wypracowania sposobów włączania się w różne aktywności, umożliwienia odpoczynku, wyciszenia. Jednocześnie dzieci z niepełnosprawnością ruchową mają często konkretne zainteresowania, bogate słownictwo, zasoby społeczno-ekonomiczne w postaci wsparcia rodziny, są optymistami lub realistami w swoim postrzeganiu świata.

Uczniowie z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej ADHD (ang. Attention Deficit Hyperactivity Disorder) – trudności tych dzieci wynikają z ich zaburzeń zachowania się, ale najczęściej są to dzieci w normie intelektualnej. Trudne zachowania wynikają z problemów ze skupieniem się na lekcji na wykonywaniu zadań, organizacji pracy, braku wytrwałości w kończeniu podjętego zadania/wyzwania. Mają dużą potrzebę ruchu, rozpraszają się i trudno im ponownie wrócić do pracy. Potrzebują pomocy w organizacji pracy, monitorowania ich zadania, docenienia, zapewnienia uporządkowanego miejsca nauki i ograniczenia dystraktorów.

Uczniowie ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się – o ile trudności wynikające z niepełnosprawności uczniów są trwałe, ta grupa dzieci ma specjalne potrzeby, które mogą się zmieniać, mogą być przejściowe, ale mogą być też trwałe. Do diagnozowanych tu trudności najczęściej należą: „dysleksja (trudności w nauce czytania i pisania), dysgrafia (trudności w utrzymaniu poprawnego poziomu graficznego pisma), dysortografia (trudności w opanowaniu i właściwym stosowaniu reguł gramatycznych i ortograficznych), dyskalkulia (trudności w liczeniu)". Często trudności te występują w grupie. Dzieci te potrzebują zwiększenia ilości czasu na swoją pracę, oceny merytorycznej swoich prac, zajęć kompensacyjno-korekcyjnych, wsparcia w czytaniu map i schematów, zapewnienia odpowiedniej atmosfery na lekcji, podczas której nie są oceniane za błędy i mogą poprawić swoją odpowiedź.

Uczniowie zagrożeni niedostosowaniem społecznym – to grupa uczniów, której niepowodzenia edukacyjne są konsekwencją różnych trudności w ich pozaszkolnym życiu. Funkcjonowanie tych uczniów w szkole określane jest jako „trudne", „niewłaściwe". Kwestionują albo łamią przyjęte zasady pracy, zachowania, normy. Ich zachowanie jest trudne dla grupy rówieśniczej, społeczności szkolnej i prowadzących zajęcia, charakteryzuje się utrwaleniem funkcjonowania dysfunkcyjnego. Dziecko niedostosowane społecznie „mówiąc krótko, ma niezrealizowaną potrzebę uznania, co najczęściej jest przyczyną np. zachowań agresywnych u dzieci". Wśród uczniów zagrożonych niedostosowaniem społecznym znajdują się osoby bardzo zdolne, jak i z obniżonymi możliwościami

intelektualnymi. Dzieci te często się buntują, ale w kontaktach grupowych bywają wycofane, niepewne swoich kompetencji, łatwo się poddają, nie próbują wykonać trudniejszych zadań, oczekują szybkiej gratyfikacji. Często podejmują ryzykowne zachowania, bywają agresywne, impulsywne, wulgarne, zdarza im się spożywać używki. Dziecko z tą diagnozą potrzebuje bezpiecznej relacji, więzi opartej na uznaniu, szacunku i zaufaniu. Odczuwa potrzebę dostrzeżenia, docenienia. Pomogą mu mniejsze zadania, zadbanie o relacje z rówieśnikami, pomoc w radzeniu sobie z emocjami, ustalenie zasad, konsekwentne ich przestrzeganie, ale też wyważone konsekwencje.

Uczniowie wybitnie zdolni – to dzieci z bardzo wysoką inteligencją, często stabilne emocjonalnie, z dużą wiedzą o sobie, swoich możliwościach. Ich zdolności dotyczą konkretnego przedmiotu, ale zwykle ogólnie świetnie radzą sobie z nauką, mają duże potrzeby poznawcze, cechuje je nonkonformizm. „Jednostki zdolne zazwyczaj są pracowite, pełne energii, wytrzymałe i zdyscyplinowane wewnętrznie. Mają silną wolę i są spostrzegawcze". Wyzwaniem dla nauczycieli jest podążanie za tym uczniem, planowanie zajęć tak, by się nie nudził, gdy czeka na pozostały zespół klasowy. Uczeń ten może kwestionować różne zasady, dobór zadań, komentować ich stopień trudności, przez co może być odbierany jako zarozumiały, niemiły. Ważne jest, by rozpoznać obszar zdolności dziecka i zapewniać mu w tym obszarze szerszą i głębszą stymulację. Wybitnie zdolny uczeń świetnie sprawdzi się w pracy metodą problemową, przy eksperymentach, projektach.

Opinia ucznia i rodzica o zasobach i potrzebach dziecka w uczeniu się – ZESTAW nr 3

Zadanie pracownika SCWEW: wspieranie nauczycieli w rozpoznawaniu potrzeb rozwojowych oraz edukacyjnych i możliwości psychofizycznych uczniów, **współpraca z rodzicami** i wymiana doświadczeń.

Jak to zrobić?

10. Przeanalizuj ZESTAW nr 3 i dobierz właściwe narzędzie do etapu szkolnego omawianych uczniów.
11. Zapytaj szkołę, w jaki sposób chce się przygotować do zbadania opinii rodziców:
    a. konsultacje indywidualne: przygotuj konkretnego wychowawcę do przeprowadzenia rozmowy z rodzicami. Poproś o refleksję: Jaki cel spotkania stawia sobie nauczyciel? Co chce uzyskać? Co planuje zrobić z informacjami? Na co chce się z nimi umówić?
    b. konsultacje grupowe: spotkania mogą mieć dwie formy:
        – spotkanie zespołu nauczycieli uczących w tej samej klasie: warto porozmawiać o tym, jakie informacje chcą przekazać rodzicom. Kto i w jaki sposób porozmawia z rodzicami, a kto w uczniem?
        – spotkania wszystkich wychowawców – wspólne omówienie strategii zbadania opinii rodziców uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami (warto umówić się na konkretną datę), zachęcenie do refleksji: Co zrobimy z tymi informacjami? Jaką formę wsparcia chcemy i możemy zaproponować? Jakiej pomocy potrzebujemy ze strony rodziców?

Pytanie uczniów, czyli odbiorców zajęć o ich zasoby, umiejętności uczenia się i potrzeby dotyczące danego przedmiotu powinny być stałą praktyką nauczycielską. Zebraniu tej wiedzy służy ewaluacja wewnętrzna, mądrze przeprowadzona jest źródłem wiedzy o postrzeganiu lekcji przez uczniów.

Nauczyciele bardzo często przeprowadzają diagnozy wiedzy i umiejętności uczniów. Pozwalają one zobaczyć, zmierzyć poziom nabycia wiedzy i umiejętności zgodnie z wymaganiami określonymi w podstawie programowej. Warto jednak zachęcać nauczycieli również do rozpoznawania zasobów uczniów rozumianych jako ich potencjał, mocne strony, pasje, ale też trudności w nauce widziane z perspektywy ucznia.

Ogromną wiedzę na ten temat dostarczają bardzo dobre, cytowane już publikacje zamieszczone na stronie www.eduentuzjasci.pl. Warto polecić nauczycielom wnikliwą lekturę każdej serii, ale o badaniu zasobów uczniów mówi seria IV *Monitorowanie rozwoju. Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju*. To, co w niej cenne, to szczegółowe omówienie kwestionariuszy do badania zasobów dzieci na każdym etapie rozwojowym.

Na dole strony znajdują się wszystkie narzędzia, a w publikacjach mamy wskazówki, jak je analizować. Jest to bardzo bogaty i wartościowy zbiór.

Jak zebrać opinie ucznia i rodzica na temat zasobów i potrzeb w uczeniu się ich dzieci?

Planując procesy dydaktyczne, warto zapytać samych odbiorców tego procesu o ich opinię, czyli uczniów, a w przypadku uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami, konieczne jest też zapytanie o to ich rodziców.

Oto propozycje pytań, wokół których można budować refleksję:

Pytania do uczniów	Pytania do rodziców/opiekunów
1. Czego oczekujesz od szkoły? 2. Czego oczekujesz od nauczycieli? 3. W jakich sytuacjach oczekujesz mojego wsparcia? 4. Które moje działania pomagają Ci się uczyć? 5. Jak lubisz się uczyć? 6. Jak chciałbyś być traktowany w szkole/ w klasie? 7. Co dla Ciebie oznacza, że uczniowie powinni ze sobą współpracować? 8. Jak lubisz prezentować swoją wiedzę? 9. W jakich sytuacjach w szkole nie czujesz się komfortowo? 10. Czym się interesujesz? Jak mógłbyś to zaprezentować na lekcji? 11. Jak się uczysz w domu? Co Ci pomaga? 12. Jakie zadania domowe są dla Ciebie ciekawe?	1. Czego oczekują Państwo od szkoły w kontekście nauki Państwa dziecka? 2. W jakich sytuacjach oczekujecie Państwo wsparcia od nauczycieli? 3. Które działania szkoły uznają Państwo za skuteczne? 4. Jak Państwa dziecko lubi się uczyć w domu? 5. Jakie działania może podjąć szkoła, aby skuteczniej tworzyć warunki do uczenia się Państwa dziecka?

W zależności w jakim wieku jest nasz uczeń i jaką grupę dysfunkcji posiada, dobieramy metodę zebrania informacji oraz dostosujemy ewentualne narzędzie. Oto kilka propozycji z zastosowaniem tzw. alternatywnych metod badawczych. Nie są one przypisane do konkretnego etapu kształcenia, z powodzeniem można je stosować w każdej grupie wiekowej i dostosować do potrzeb i ograniczeń uczniów.

Edukacja wczesnoszkolna

Tarcza strzelnicza – rysujemy tarczę, na której opisujemy np. różne formy pracy, i prosimy dziecko o zaznaczenie, jak bardzo lubi daną pracę/nie lubi danej pracy.

Identyfikacja przeszkód – zapraszamy grupę uczniów, żeby porozmawiała o tym co nam pomaga uczyć się w klasie? Pojawiające się wypowiedzi możemy zapisać. Potem prosimy o rozmowę: co utrudnia nam uczenie się w naszej klasie? Zapisujemy wypowiedzi. Następnie pytamy dzieci: co możemy zrobić, żeby naprawić tę sytuację? Co może zrobić nauczyciel? O co mogą zadbać wszyscy uczniowie i uczennice?

Edukacja w klasach IV–VIII

Dziennik – prosimy ucznia, by przez określony czas, np. pięć dni, notował sytuacje, w których się uczy, czuje się bezpiecznie, i sytuacje, które są dla niego trudne. Jeśli dziecko ma kłopoty z pisaniem, może nagrywać się na dyktafon, może codziennie opowiadać o swoim dniu nauczycielowi wspomagającemu i ten zapisuje relację dziecka. Po umówionym czasie czytamy dziennik wspólnie, ewentualnie dopytujemy o konkrety. Razem zastanawiamy się, co możemy zmienić w sposobie pracy ucznia na lekcji, by sytuacji, w których się uczy, było jak najwięcej.

Kosz i walizka – prosimy dziecko, by opowiedziało nam co pomaga mu się uczyć w domu. Jakie dobre rzeczy, działania, sytuacje wspierają ten proces. To, co mówi, wizualizujemy walizką – te rzeczy są ważne, trzymamy je w walizce. To, co nie pomaga uczniowi pracować w domu, umieszczamy w koszu. Potem próbujemy znaleźć rozwiązanie do sytuacji, które uczeń zdefiniował jako trudne. Jeśli dziecko jest samodzielne, może nam wypisać lub narysować swoje spostrzeżenia, ale kosz i walizka mogą być też pretekstem do rozmowy.

Szkoła ponadpodstawowa

List do przybysza – prosimy ucznia, by napisał/nagrał list do nowego ucznia, który od jutra rozpocznie naukę w naszej szkole. Prosimy, by podpowiedział tej osobie, co w szkole jest ciekawe, które lekcje i zajęcia są rozwijające, żeby też doradził, jakie trudności może mieć ta osoba w naszej szkole, i zaproponował możliwości rozwiązania tych sytuacji. Po odczytaniu wiadomości rozmawiamy z uczniem, co my możemy zrobić, wybierając jedną z wypisanych propozycji.

Gadająca ściana – prosimy uczniów, by zastanowili się nad dwoma–trzema kwestiami. Każdą z nich zapisujemy na plakacie i prosimy uczniów o dopisywanie lub doklejanie na karteczkach swoich opinii. W ten sposób zbierzemy informacje na ważne dla nas kwestie. Wspólnie z uczniami odczytujemy zapisy i proponujemy działania służące poprawie sytuacji, o którą pytaliśmy.

Zaproponowane techniki poznania zasobów i potrzeb uczniów są bardzo dobrym sposobem na budowanie relacji w klasie oraz świetnym narzędziem do rozwiązania różnych

trudnych sytuacji. Co ważne, warto je stosować w całym zespole klasowym. Wówczas każde dziecko będzie czuło się częścią całej wspólnoty, zobaczy swój autentyczny wpływ na to, co dzieje się w klasie, a jego zdanie będzie tak samo ważne jak pozostałych uczniów.

Rodziców możemy zaprosić na rozmowę, przeprowadzić ją indywidualnie lub grupowo. Dobrym pomysłem jest tu również zastosowanie gadającej ściany, np. na zebraniu z rodzicami.

Dostosowanie zajęć do zasobów i potrzeb ucznia – ZESTAW nr 4

Zadanie pracownika SCWEW:

Wspieranie nauczycieli w zakresie pracy ze zróżnicowaną klasą, analiza dostosowań.

Wsparcie kadry kierowniczej w wypracowaniu w placówce modelu jej funkcjonowania jako organizacji włączającej i uczącej się, zapewniającej wysoką jakość kształcenia.

Jak to zrobić?

- konsultacje indywidualne – zaproś na nie nauczyciela konkretnego przedmiotu, może tego, z którym wybrany uczeń ma trudności. Przeanalizuj wraz z pedagogiem potrzebne dostosowania dla ucznia z ZESTAWU nr 4. Zachęć do rozmowy, zadając pytania: W jaki sposób nauczyciel może wdrożyć zalecenia? Które są łatwe, a które wymagają czasu? Jakiego wsparcia potrzebuje nauczyciel i kto może mu je zapewnić?
- konsultacje grupowe:
  - zaproś nauczycieli uczących w jednej klasie. Przeczytajcie dostosowania uczniów z ZESTAWU nr 4 lub z dokumentów dziecka. Zachęć do refleksji: jak te dostosowania możemy wdrożyć na poszczególnych przedmiotach? Które działania są wspólne? Które specyficzne dla przedmiotu? Jakiego wsparcia i od kogo potrzebujemy?
  - zaproś nauczycieli z poszczególnych zespołów przedmiotowych. Przeczytajcie materiał ZESTAWU nr 4 lub z dokumentów dziecka. Zainicjuj refleksję: Jak te dostosowania wpisują się w wymaganiach z poszczególnych przedmiotów w każdej klasie? Które metody pracy się sprawdzają? Jakie pojawiają się trudności? Jak je pokonują? Jak uwspólniają swoją wiedzę i praktykę? Jak korzystają z IPET i OF?

Koniecznie podziel się swoim doświadczeniem: które metody pracy z ich praktyki wydają się szczególnie cenne? Jak wprowadzić różne rozwiązania? Od czego można zacząć?

Jeśli nauczyciele mają już rozpoznane zróżnicowane potrzeby uczniów, mogą przejść do refleksji na temat tego, jak dostosować swoje metody pracy, by włączały każdego ucznia w proces edukacyjny. Zapewne w dokumentach dziecka znajdują się konkretne zalecenia. W tej publikacji zamieszczono zestaw, który może być użyteczny na spotkaniu z nauczycielami.

Zakładamy sytuację, że dziecko posiada już swój IPET, szkoła zadbała o zniesienie architektonicznych barier, dziecko ma przyznane zajęcia specjalistyczne i nauczyciela wspierającego proces uczenia się. Literatura jest bardzo bogata w opis zaleceń tego, co może zrobić nauczyciel na swoich lekcjach, oto kilka możliwości.

Uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną – należy rozważyć dostosowanie tempa pracy, zmniejszenie zakresu wykonywania zadania lub inny poziom taksonomii uczenia się, pomoc materiałów wizualizacyjnych, polecenia wydawane za pomocą symboli, uczenie przez doświadczenie, praktykę, unikanie abstrakcji, stałe wspierania, monitorowanie wykonywania zadania. Dla tych uczniów wymagania zawarte w podstawie programowej są często nieosiągalne, należy zrezygnować z tych, które są dla dziecka zbyt trudne i utrwalać materiał będący w zasięgu jego możliwości. Dzieciom z tą niepełnosprawnością służą metody aktywizujące, w czasie zajęć podawczych nie potrafią się skupić i utrzymać uwagi. Pomocna będzie wszelka praca w grupach, indywidualne wsparcie nauczyciela choć przez chwilę na lekcji, pomoc w tworzeniu notatek, stopniowanie trudności, kontekst nauki osadzony w życiu codziennym, ograniczanie uczenia nowych rzeczy do maksymalnie trzech na lekcji i dbanie o ich utrwalenie.

Przy niepełnosprawności intelektualnej w stopniu znacznym lub umiarkowanym ważne jest nawiązanie więzi emocjonalnej i dbanie o nabycie umiejętności życiowych dziecka. W nauczaniu należy stosować naukę przez doświadczanie, krótsze zajęcia, małe grupy. Ważne jest kształcenie kompetencji społecznych.

Uczniowie z dysfunkcja narządów wzroku – pierwszym zadaniem nauczyciela jest zapewnienie przestrzeni do nauki (miejsce w klasie, oświetlenie, potrzebne sprzęty, stała organizacja przestrzeni itp.), kolejny krok to praca na bardzo dobrych, czytelnych, przyjaznych dla dziecka materiałach (tekst z odpowiednią wielkością i kontrastem czcionki, wyraźne lub uproszczone ilustracje), następnie dostosowujemy czas pracy i monitorujemy pracę dziecka, dopytując go: co widzi? Jak pracuje? W jakim jest miejscu?

Uczniowie z dysfunkcja narządu słuchu – dobór pomocy dydaktycznych, które włącza ucznia w pracę: słuchawki, komputer, tablica interaktywna, materiały wizualne, dbanie o możliwość czytania z ruchu warg nie tylko nauczyciela, lecz także całej klasy. Nauczyciel powinien zadawać pytania pomocnicze, dbać o rozwój myślenia analitycznego, wzbogacać słownictwo, dostosować zadania do tempa pracy dziecka.

Uczniowie ze spektrum autyzmu i zespołem Aspergera – należy zadbać o schematyczność działań i budowanie poczucia bezpieczeństwa, warto opowiadać, co będzie działo się na lekcji, wszelkie zmiany wprowadzać małymi krokami, często monitorować pracę ucznia i wyraźnie zaznaczyć zakończenia pracy. Z dzieckiem z zespołem Aspergera warto przywoływać kontakt wzrokowy, zachęcać do obserwacji, wyrażania emocji, wdrożyć uczenie przez doświadczanie. Uczeń ma dobrą pamięć wzrokową, dobrze więc stosować pomoce wizualne, notatki graficzne.

Uczniowie z niepełnosprawnością ruchową – na lekcji dbamy o komfort w poruszaniu się dzieci, zapewniamy ciągi komunikacyjne oraz możliwość uczestnictwa we wszystkich aktywnościach. Ważne jest danie dziecku wyboru, a nie unieruchomienie go w jednym miejscu w klasie. Stosujemy aktywne metody, zachęcamy do krytycznego myślenia,

wypowiadania swojego zdania, dbamy o pozytywne wzmocnienia, ale zachowując równowagę wobec wskazówek do rozwoju, stosujemy pracę w parach i grupach.

Uczniowie z zaburzonym zachowaniem, w tym ADHD – w klasie należy zadbać o miejsce, które nie będzie generowało wielu rozproszeń, należy formułować oczekiwania i kryteria, najlepiej w formie listy, by uczeń widział swoje miejsce pracy. Czasem polecenie należy powtórzyć kilka razy i nie dawać zbyt skomplikowanych zadań. Uczeń potrzebuje systematycznego motywowania, angażowania w proces lekcji, dlatego też powinno się stosować techniki ułatwiające zapamiętywanie.

Uczeń z trudnościami w uczeniu się – w zależności od rodzaju trudności sprawdzamy, jakie dostosowania będą skuteczne dla dziecka. Mogą to być: odczytywanie prac na głos, prace ustne, planowanie zadań wspierających motorykę małą i dużą, dopytywanie, którą ręką dziecko teraz pracuje, stosowanie metod wykorzystujących wszystkie zmysły, np. słuchanie z zamkniętymi oczami, wykorzystanie TIK, wypracowanie techniki pisma, np. drukowane litery, sprawdzenie, czy uczeń chce czytać na forum klasy, szczegółowe określanie wymagań, wsparcie w planowaniu pracy.

Uczniowie z niedostosowaniem społecznym i zagrożeni niedostosowaniem społecznym – budowanie relacji z uczniem, okazywanie cierpliwości i wyrozumiałości, ustalenie jasnych zasad, konsekwentne ich przestrzeganie z uważnością, by nie przytłaczały ucznia. Koniecznie należy niwelować ich obawy przed ośmieszeniem się, lękiem przed porażką. W sytuacjach trudnych w czasie lekcji nie warto wchodzić z uczniem w konfrontację, pokazywać, kto jest dorosły. Lepiej w komunikacie „ja" przedstawić swoją trudność z zachowaniem dziecka i po jego stronie zostawić ocenę tego wydarzenia. Ignorowanie złego zachowania, którym uczeń chce zwrócić na siebie uwagę, docenianie tych chwil, kiedy dziecko pracuje, wykonuje polecenia. Dbanie o dobór do grup, w których będzie czuł się partnerem we wspólnym uczeniu się, a nie pośmiewiskiem. Warto materiał do opanowania podzielić na mniejsze partie lub wydłużyć czas przygotowania i określić minimum, jakie musi wykonać uczeń, np. przeczytać określony fragment lektury, obejrzeć film.

Uczniowie wybitnie uzdolnieni – warto najpierw sprawdzić, czy uczeń chce dzielić się posiadaną już wiedzą i w jakim stopniu chce to robić. Jeśli tak, zachęcamy go do włączania się w prowadzenie zajęć, bycie liderem różnych grup zadaniowych. Możemy zaproponować mu założenie bloga, czy umożliwienie zamieszczania wpisów na szkolnych stronach internetowych. Jeśli uczeń nie chce się dzielić wiedzą, dbamy o jego rozwój poprzez dodatkowe stymulujące zadania, np. nagranie filmu, opracowanie podcastu. Zachęcamy do czytania lektury naukowej, robienia własnych notatek i dyskutowania z nim o tym, co przeczytał. Planując pracę na lekcji, starajmy się układać zadania z wyższych poziomów uczenia się, interdyscyplinarne, które będą wyzwaniem dla ucznia.

Planowanie form i metod pracy adekwatnych do potrzeb uczniów pracujących w zróżnicowanej klasie, stosowanie skutecznych strategii nauczania – ZESTAW nr 5

Przechodząc do planowania lekcji lub zajęć, musimy wziąć pod uwagę ideę Universal Design for Learning (Uniwersalnego Projektowania w Edukacji) – UDL. „To podejście do organizacji edukacji włączającej skonstruowane w oparciu o jasno postrzegane wartości włączające: uznanie różnorodności wszystkich uczniów, pielęgnowanie równych praw wobec wszystkich uczniów, tworzenie warunków do pełnego uczestnictwa, zapewnienie równych praw i tworzenie relacji wspólnotowych. Wdrażanie wartości inkluzyjnych jest zorientowane nie na określonych uczniów, ale na wszystkich uczących się, i uznaje różnice intelektualne i poznawcze wszystkich uczniów, a także ich różnorodne zainteresowania i style uczenia się". Konieczność stosowania UDL potwierdzają badania, które zalecają to podejście jako najbardziej skuteczne dla polskich uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami.

Idea UDL zakłada, że program nauczania skonstruowany wg powyższych zasad:

- uwzględnia cele, które są rozwojowe dla każdego dziecka (wzbudzanie zainteresowania),
- bazuje na materiałach i pomocach dydaktycznych, które uwzględniają specyfikę potrzeb uczniów (np. możliwość zastosowania różnych czcionek),
- zakłada stosowanie zróżnicowanych metod, które nie wykluczają aktywności poszczególnego ucznia (dotyczą różnych stylów uczenia się, preferencji percepcji, różne sposoby ekspresji ucznia, prezentowania wiedzy),
- wprowadza ocenianie, które autentycznie pomaga się rozwijać (rozwijanie wytrwałości, samoregulacji).

Zadanie pracownika SCWEW:

Wspieranie nauczycieli w zakresie pracy ze zróżnicowaną klasą, dostosowanie skutecznych metod pracy oraz doboru i obsługi specjalistycznego sprzętu.

Wsparcie kadry kierowniczej w poszukiwaniu rozwiązań merytorycznych umożliwiających tworzenie środowiska włączającego poprzez likwidowanie barier w uczeniu się i rozwoju wszystkich uczniów.

Podnoszenie kompetencji kadry szkoły.

Jak to zrobić?

- Konsultacje indywidualne – zaproś nauczyciela do refleksji nad konkretną lekcją. Niech opowie, jakie stawia sobie cele, czego będzie wymagał po lekcji, jakie zadania edukacyjne planuje, wreszcie – po czym pozna, że uczniowie nauczyli się wymaganych treści. Zapytaj, jakimi metodami chce pracować, zachęć do zapoznania się z ZESTAWEM

nr 5. Następnie porozmawiajcie o tym, jak włączyć do danej aktywności uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami. Spotkanie poświęć na przegląd pomocy dydaktycznych, zachęć do zastanowienia się, w jakim stopniu dana karta pracy pomoże konkretnemu uczniowi uczyć się. Jak można ją zmienić?

- Konsultacje grupowe – poproś nauczycieli o przyniesienie wybranego podręcznika, z którego korzystają. Użyteczne będą karteczki samoprzylepne. Poproś ich o zaplanowanie od trzech do pięciu najbliższych lekcji wg idei edukacji włączającej. Swoje pomysły niech notują na karteczkach i przyklejają do podręcznika – pozwoli to je zachować, bez konieczności pisania scenariuszy i dodatkowych dokumentów, co mogłoby budzić obawę. Pytania do refleksji: Jakimi metodami chcę pracować na tej lekcji? Które metody z ZESTAWU nr 5 znam, które stosuję, a które chcę wypróbować? O jakie dostosowania muszę zadbać?
- Obserwacja zajęć/superwizja edukacyjna – jeśli nauczyciele mają w sobie otwartość, możesz zaproponować im obserwację zajęć. Zanim do niej dojdzie, ustalcie zasady obserwacji, np. poufność, zakres obserwacji. Obserwując, skup się na faktach: kto, ile, co powiedział nauczyciel, co zrobił uczeń. Unikaj hipotetycznych ocen i sformułowań typu: uczeń pomyślał (nie wiemy, co pomyślał, to, co zrobił, jest faktem). Wynotuj: jakimi metodami pracował nauczyciel, jakie dostosowania przygotował, jak włączył uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami, jaki to miało efekt. Omawiając obserwację, zachowaj strukturę: 1. Pytanie do nauczyciela: co myślisz/ jak się czujesz po przeprowadzeniu zajęć? 2. Z jakich elementów lekcji jesteś zadowolony i dlaczego? 3. Co zmieniłbyś w następnej takiej lekcji, dlaczego? 4. Omówienie obserwacji lekcji i podzielenie się własnym doświadczeniem pracownika SCWEW. 5. Co chciałbyś zmienić w swojej pracy? Czego potrzebujesz?
- Zajęcia otwarte – warto wesprzeć nauczycieli, pokazując im swoje zajęcia. Mogą dotyczyć stosowania konkretnej metody lub strategii, np. organizowanie dyskusji w klasie lub pracy z uczniami z konkretnymi potrzebami (przykładowo zagrożonymi demoralizacją). Konieczne jest przygotowanie karty obserwacji: Jakimi metodami pracuje nauczyciel? Jaki osiąga efekt? Co mnie inspiruje i dlaczego? Co zrobiłbym inaczej i dlaczego? Najbardziej ucząca w zajęciach otwartych jest rozmowa po obserwacji. Koniecznie zachęcaj nauczycieli do rozmowy o procesie uczenia się, o tym, czego się nauczyli i jak to wykorzystają na swoich lekcjach.
- Tworzenie sieci współpracy i doskonalenia – jeśli znasz potrzeby nauczycieli odnoście do dostosowania metod i strategii nauczania, zaproponuj udział w tematycznej sieci współpracy, np. dotyczących aktywnych metod pracy. Pomoże im to uczyć się od innych i nabierać pewności w swojej działalności.
- Przygotowanie materiałów edukacyjnych, np. opisy dobrych praktyk. Jest to bardzo cenna forma wsparcia. Każdy wspierany nauczyciel może opisać swoją dobrą praktykę

– może być większa lub mniejsza. Cenne jest to, że w szkole pozostaje taki bank pomysłów, który dotyczy dzieci uczęszczających do konkretnej szkoły.

- Zorganizowanie warsztatów doskonalących przy współpracy z ODN lub PPP – w odpowiedzi na potrzeby nauczycieli. Możesz wesprzeć szkołę w organizacji potrzebnego szkolenia. Konieczne jest, abyś po warsztacie zainicjował dyskusję, zadając pytania: Co mnie zainspirowało? Co wykorzystam na moich zajęciach? Kiedy i jak to zrobię?

Zbiór metod i strategii nauczania

W zaleceniach dla każdego typu SPE znajdziemy konieczność stosowania aktywnych metod pracy.

W literaturze można odnaleźć bardzo bogaty ich opis. Wystarczy przywołać opracowanie Anny Klimowicz, która doskonale systematyzuje cele wybranej metody i porządkuje techniki.

Metoda	Cele	Techniki
Dyskusja	Kształtowanie umiejętności wzajemnego słuchania, formułowania argumentów, stawiania tezy, prezentowania swojego stanowiska, wyciągania wniosków.	Debata „za" i „przeciw" Debata panelowa Debata oksfordzka Dyskusja punktowana Metaplan Poker kryterialny Sześć kapeluszy wg de Bono Akwarium
Wchodzenie w rolę	Uczenie się empatii – rozumienia motywów różnych zachowań; doskonalenie umiejętności komunikacyjnych i umiejętności prezentacji swojego stanowiska.	Gry i zabawy dydaktyczne Odgrywanie scenek Przeprowadzanie wywiadów, ankiet i sondaży Symulacja Techniki dramy
Analizowanie i rozwiązywanie problemów	Kształcenie umiejętności i wnikliwej analizy sytuacji problemowej; ustalenie priorytetów, poszukiwania rozwiązań; wyszukiwania i formułowania argumentów.	Burza mózgów Drzewo decyzyjne Procedura „U" Ranking diamentowy Analiza SWOT Technika grupy nominalnej Zalety, wady i to, co interesujące

Metoda	Cele	Techniki
Uczenie się w małych zespołach	Uczenie się współpracy, odpowiedzialności; doskonalenie umiejętności komunikacyjnych.	Puzzle (układanka ekspercka) Sztafeta Kula śnieżna Plakat podsumowujący treść zajęć
Projekt	Integracja wiedzy szkolnej z pozaszkolną, praktyczne wykorzystanie wiedzy i umiejętności; twórcze myślenie, integracja treści różnych przedmiotów nauczania, umiejętność podejmowania samodzielnych decyzji, planowania, samodzielnej i grupowej pracy, rozwiązywania problemów, selekcji informacji, analizowania treści; rozwijanie samorządności, zmniejszanie dystansu pomiędzy szkołą a środowiskiem lokalnym; kształtowanie odpowiedzialności i współodpowiedzialności, rozwijanie osobistych zainteresowań, kształcenie umiejętności samooceny oraz prezentacji wyników pracy.	
Stacje zadaniowe	W zależności od przygotowanych dla uczestników zadań: kształcenie umiejętności czytania ze zrozumieniem, wyszukiwania informacji, analizowania podanych informacji: kształcenie umiejętności planowania pracy – czasu, kolejności czynności.	Łączą różne techniki; powinny być tak przygotowane, by rozwijały różne umiejętności
Portfolio	Kształtowanie umiejętności wyszukiwania i gromadzenia odpowiednich informacji oraz selekcji materiałów; kształtowanie systematyczności oraz umiejętności samooceny.	Portfolio tematyczne lub służące obserwacji rozwoju osób uczących się (praca indywidualna albo grupowa)
Wizualizacja	Kształtowanie umiejętności wydobywania kwintesencji z tekstu; wzbogacanie słownictwa, doskonalenie umiejętności zapamiętywania, kojarzenia; uczenie właściwego rozumienia i umiejętności interpretacji terminów i symboli.	Mapy myśli Mapy skojarzeń Rysowanie ilustracji i komiksów Sporządzanie plakatów Układanie rebusów Wystawa interaktywna

Dobór metod zależy od specyfiki potrzeb uczniów.

Chociaż praca z klasą zróżnicowaną, w której znajdują się uczniowie wymagający różnych dostosowań, jest ogromnym wyzwaniem i rodzi obawy wśród pedagogów, należy ją

postrzegać jako potencjał rozwojowy uczniów, możliwość doświadczania różnych potrzeb społecznych, ról, oczekiwań i prób im sprostania. To wiedza pozapodręcznikowa, niezbędna do funkcjonowania w dynamicznie rozwijającym się świecie. Ucząc w klasie zróżnicowanej, warto stosować takie strategie nauczania, które wzmacniają efektywność uczenia się dzieci w szkole.

Strategie nauczania

Jest wiele ujęć skutecznych strategii. Strategie są tu rozumiane jako zbiór metod i sposobów pracy, które nauczyciel dobiera, aby osiągnąć u uczniów konkretny efekt w uczeniu się. Przytoczę klika i zaproponuję posługiwanie się nimi na różnych etapach edukacyjnych. Żadna z propozycji nie oznacza, że tylko na tym etapie można ją zastosować. To tylko pomysł na to, jak nauczyciel może ją dostosować do wieku dziecka na danym etapie szkolnym, ich nadrzędną wartością jest to, że pomagają się uczyć każdemu, bez względu na wiek i indywidualne potrzeby.

Strategia wyjaśniania uczniom celów lekcji i wymagań – uczniowie potrzebują precyzyjnie określonego zakresu pracy, czasem opisania krok po kroku, czego powinni się nauczyć. Cele uczenia się pomagają uczniom się skupić, są punktem odniesienia w czasie lekcji, pomagają uczniowi i nauczycielowi. Kryteria wspierają nabywanie kompetencji, pomagają nabrać pewności siebie, spełnić oczekiwania nauczyciela. Co ważne w tej strategii, to rozmowa z uczniami, aby zrozumieli cele, dali nam informację, na ile są dla nich jasne, a na koniec lekcji rozmowa, czy udało im się osiągnąć zakładane cele i kryteria.

Edukacja wczesnoszkolna – cele i wymagane umiejętności mogą być przedstawiane za pomocą symboli. Jeśli dziecko ma trudności w czytaniu, pisaniu i mówieniu, symbol pozwala się szybciej skomunikować. Symbole mogą być również przedmiotami, które będzie można dotknąć, aby pełniej zrozumieć pracę na lekcji. Cele i kryteria można formułować do bloku lub na cały dzień.

Edukacja w klasach IV–VIII – na tym etapie możemy włączać różne tabele, np. na zasadzie rubrisków, które szczegółowo pomagają uczniowi zobaczyć, na jakim jest się poziomie uczenia. W tabeli umieszczamy kryteria: po czym poznam, że umiem już na tym poziomie.

Dzięki temu wzmacniamy wytrwałość i pokazujemy, że uczenie się jest procesem. Kryteria powinny być precyzyjne i dostosowane do wymagań stawianych dziecku, mogą być swoistym rusztowaniem w dochodzeniu do perfekcji. Poniżej w tabeli przedstawiono przykład:

Opowiedz (narysuj, nagraj) historię Balladyny

Tabela przedstawiająca propozycję rubriksu do pracy ucznia. Opracowanie własne.

1. poziom niewystarczający	2. poziom akceptowalny	3. poziom solidny	4. poziom wzorcowy
Przekazujesz dwie informacje o wyglądzie bohaterki. Przedstawiasz jeden fakt z jej życia. Praca wymaga pomocy przy jej zrozumieniu (proste zdania, niestaranny rysunek lub zbyt krótkie i chaotyczne nagranie).	Podajesz tytuł lub autora książki. Przekazujesz dwie informacje o wyglądzie bohaterki. Przedstawiasz dwa fakty dotyczące jej postępowania. Praca nie wymaga wyjaśnień, nauczyciel potrafi odczytać/zobaczyć twoja pracę. Oceniasz postępowanie bohaterki, nie uzasadniając swojego zdania.	Podajesz tytuł i autora książki. Przekazujesz trzy informacje o wyglądzie bohaterki. Przedstawiasz dwa fakty dotyczące jej postępowania. Przedstawiasz, co stało się z bohaterką na końcu dramatu. Oceniasz postępowanie bohaterki, swoją ocenę uzasadniasz jednym zdaniem lub dwoma.	Podajesz tytuł i autora książki. Przekazujesz więcej niż trzy informacje o wyglądzie bohaterki. Przedstawiasz dwa fakty dotyczące jej postępowania. Przedstawiasz, co stało się z bohaterką na końcu dramatu. Przedstawiasz, co myślisz o bohaterce. Swoją opinię uzasadniasz czterema–pięcioma zdaniami.

Edukacja w szkołach ponadpodstawowych – możemy zachęcać uczniów do większej samodzielności. Mogą sami wyznaczać cele uczenia się lub kryteria wymagań. Jest to o tyle cenne, że uczy oceniać własne możliwości, planować swoją pracę i kształci odpowiedzialność za swoje cele. Pomocne mogą być też różne techniki wzmacniające samodzielne myślenie, np. szukanie analogii. Przykładowe zdania to:

- To jest podobne do...
- To różni się od tego, co już omawialiśmy....
- Co już wiesz na ten temat?

Strategia robienia notatek – umiejętność sporządzania notatek, czyli układania własnych myśli, zarządzania informacją. Jest to bardzo ważna kompetencja. Nie należy z niej rezygnować przy uczniach ze zróżnicowanymi potrzebami. Namysłu wymaga oczywiście poziom notatek, jakiego możemy wymagać, i jak ta umiejętność przyda się dziecku w przyszłości. „Badania wykazały, że zarówno podsumowywanie, jak i sporządzanie notatek mają pozytywny wpływ na uczenie się na wszystkich poziomach i we wszystkich obszarach treści (...), zwłaszcza, gdy nauczyciele i nauczycielki bezpośrednio uczą tych umiejętności".

Edukacja wczesnoszkolna – ponieważ dzieci na tym etapie mogą jeszcze nie pisać sprawnie, warto zachęcać je do rysowania lub pisania poszczególnych słów. Możemy przykładowo, opowiadając historię, zastosować zmodyfikowaną technikę „wysłuchaj i zapisz". Opowiadamy pierwszy fragment i prosimy dzieci o skupienie. Następnie każde dziecko pisze lub rysuje jedną rzecz, o której usłyszał. Opowiadamy kolejny fragment, zatrzymujemy się i powtarzamy prośbę o zapis lub rysunek. Historia nie powinna mieć więcej niż trzy–cztery fragmenty. Stopniowo możemy prosić uczniów o układanie krótkich zdań lub formułowanie pisemnie lub ustnie pytań. Bazując na notatkach uczniów, warto ich poprosić o odtworzenie historii, dodanie elementu lub zmianę zakończenia i w ten sposób zachęcić do twórczego myślenia.

Edukacja w klasach IV–VIII – warto zachęcić uczniów do tworzenia notatek w odniesieniu do własnej wiedzy i umiejętności. Taka notatka może być doskonałym wsparciem strategii podawania celów i kryteriów wymagań. Możemy zachęcić ich, by zapisali w zeszycie lub narysowali zakończenie przykładowych zdań:

- Na dzisiejszej lekcji poznałem pojęcie/fakty...
- Na dzisiejszej lekcji zrozumiałem, że...
- Na dzisiejszej lekcji dowiedziałem się, że...
- Z dzisiejszej lekcji chcę zapamiętać...
- Na dzisiejszej lekcji ciekawe było...

Edukacja w szkołach ponadpodstawowych – zapewne każdy z uczniów ma już wypracowany własny styl robienia notatek. Na tym etapie możemy zaproponować notatkę zapisaną metodą Cornella. Jest to sposób na selekcjonowanie informacji. Możemy przygotować uczniom gotowy formularz i stopniowo zachęcać do notowania w ten sposób. Warto zacząć od krótszych fragmentów podręcznika czy przygotowanych materiałów lub filmów.

Schemat notatki metodą Cornella:

<table>
<tr><td colspan="2">Temat (zapisujemy temat lekcji lub zakres merytoryczny materiału)</td></tr>
<tr><td>Słowa klucze (zapisujemy uogólnienia, pojęcia, hasła)</td><td>Notatka (zapisujemy fakty, to co słyszymy lub czytamy)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Podsumowanie (piszemy dwa–trzy zdania)</td></tr>
</table>

Strategia organizowania w klasie dyskusji, zadawania pytań – jest to bardzo ważna strategia oparta na komunikacji, jednej z kluczowych kompetencji w życiu. Jeśli chcę się komunikować, muszę umieć wyrażać swoje zdanie i słuchać adwersarza. To wysoce istotne umiejętności. Wszelkie dyskusje i wymiany myśli są szczególnie angażujące, pozwalają umacniać swoją pozycję w grupie, czuć się jej częścią, co ma ogromną rolę w przypadku uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami. Planując którąkolwiek technikę otwierającą dialog, musimy oczywiście zadbać o wspólny kod z uczniami, którzy mają problem z mówieniem. Mogą zapisywać swoje myśli na kartce lub komputerze, mogą rysować lub korzystać z syntezatorów mowy. Ważne jest, by bliska im osoba odczytała na forum klasy ich zdanie, by zostało usłyszane przez pozostałych uczniów.

Zanim przejdziemy do pracy którąkolwiek metodą czy techniką, musimy zaobserwować, w jaki sposób inicjujemy dialog na lekcji. Czy są to tylko pytania, na które odpowiada czworo–pięcioro zgłaszających się dzieci? Czy są to pytania otwarte czy zamknięte? Czy zachęcają do myślenia, są prowokacyjne? Czy dbamy o usłyszenie opinii dzieci, które nie podnoszą rąk, by się zgłosić? I jak to robimy? Istotą dialogu w klasie jest możliwość wypowiedzenia się każdego ucznia, również ze zróżnicowanymi potrzebami. Nie zawsze musi być to rozmowa na forum klasy, ważne, by młody człowiek mógł wypowiedzieć swoje myśli i skonfrontować je w relacji z innymi.

Edukacja wczesnoszkolna – dzieci w tym wieku chętnie prezentują swoje zdanie, ale niechętnie słuchają innych. Ich komunikacja opiera się na założeniu, że jest jedna racja. Warto więc zachęcać ich do zmiany perspektyw. Umiejętność dostrzegania innych punktów widzenia pomaga kształcić krytyczne myślenie, opanować impulsywność. Możemy zachęcić dzieci do dyskusji metodą „za i przeciw". Wariantów pracy może być klika. Dzieci mogą najpierw samodzielnie szukać argumentów za daną kwestią, a potem przeciwną. Możemy też zaprosić ich do dyskusji w grupach – część dzieci szuka argumentów „za", a część „przeciw". Ważne jest, aby na koniec takiej pracy każde dziecko zapisało (nagrało, narysowało, powiedziało) swój własny wniosek: co myśli po wspólnej dyskusji, jakie jest jego ostateczne zdanie.

Edukacja w klasach IV–VIII – w tym wieku grupa odgrywa coraz większą rolę, więc warto kierować się tym, planując dyskusję w klasie. Bardzo istotne jest, aby zebrać różne opinie, nie tylko zgłaszających się dzieci. Każdemu z nich trzeba dać przestrzeń do wypowiedzenia się. Słuchanie innych pomaga formułować swoje myśli, pomaga zmieniać punkt widzenia. Dobrą praktyką na tym etapie może być kula śniegowa połączona w klasach starszych z piramidą priorytetów. Łączymy uczniów w pary (tak żeby czuli się bezpiecznie) i prosimy o wypisanie argumentów/czynników, które dotyczą omawianego przez nas zagadnienia. Im młodsze dzieci, tym bardziej potrzebują konkretnych zasad, np. wypiszcie po cztery czynniki. Jeśli zadanie jest trudne dla naszych uczniów, możemy jako materiał przygotować listę czynników/argumentów. Następnie łączymy pary w czwórki,

które omawiają swoje zapisane pomysły, a potem w szóstki. Ostatecznym zadaniem dla grup sześcioosobowych jest ustalenie rankingu swoich argumentów lub czynników, od najmniej istotnego do najbardziej, i uzasadnienie swojego wyboru. Na tę pracę warto poświęcić nawet 30 minut lekcji. Konieczne jest zachęcanie młodzieży do pogłębiania wnioskowania, podawania przykładów. Jeśli dzieci się kłócą, warto podpowiedzieć im, żeby wprowadzili sobie głosowanie. Wszystkie te działania ćwiczą umiejętność komunikacji i dyskusji, więc każda kłótnia może być doskonałym doświadczeniem i sposobem na to, jak wychodzić z konfliktu, jak argumentować swoje zdanie i wysłuchiwać opinii innych.

Podsumowaniem lekcji powinna być indywidualna praca każdego dziecka, które sformułuje swoje wnioski, zapisze (narysuje, powie) swoje zdanie.

Edukacja w szkołach ponadpodstawowych – młodzież w tym wieku powinna już mieć większe umiejętności dyskusji i przyjmowania perspektyw innych osób. Aby wzmocnić te kompetencje, ale też uczyć krytycznego myślenia, warto zastosować metodę sześciu myślących kapeluszy – pracę w sześcioosobowych grupach. Każda osoba losuje kolor swojego kapelusza (odpowiadającym roli ucznia w dyskusji):

- niebieski – to lider grupy, porządkuje dyskusje, ustala kolejność mówców, dba o udział każdej osoby, kontroluje czas, zachęca do dyskusji;
- czerwony – to kolor emocji i intuicji, nazywa uczucia, jakie wiążą się z danym tematem;
- żółty – to kolor pozytywnego myślenia, optymista, który zwraca uwagę na same zalety, dostrzega wszelkie możliwości rozwiązania problemu;
- czarny – to kolor pesymisty, osoba ta widzi słabe punkty, krytykuje rozwiązania, szuka przyczyn, dlaczego coś może się nie udać;
- biały – to kolor osoby skupiającej się na faktach i obiektywnych przesłankach, swoje zdanie opiera na dowodach, nie ulega emocjonalnym argumentom;
- zielony – to kolor osoby kreatywnej, która proponuje nowe rozwiązania, nie zawsze muszą być realne i możliwe, ważne, by podawał pomysły i nowe idee.

Innym wariantem pracy tą metodą jest tworzenie jednorodnych grup, których zadaniem jest wcześniejsze przygotowanie się do dyskusji. Osoby, które wylosowały kolor niebieski, na etapie przygotowawczym mogą przysłuchiwać się różnym grupom, a ich praca lidera rozpocznie się w czasie dyskusji na forum. Do poszczególnych kolorów możemy przydzielać po dwie osoby, jeśli nasi uczniowie potrzebują takiego wsparcia.

Strategie wykorzystania TIK – jak pokazują badania, możliwości, jakie mają nowe technologie, mogą bardzo wspierać uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami: „Komputer może być narzędziem służącym skutecznemu motywowaniu uczniów, którzy cierpią na zaburzenia poznawcze. Z jego pomocą wspierany jest proces uczenia się, w szczególności nabywanie podstawowych umiejętności, zwiększenie motywacji i poczucia własnej

wartości. Za pomocą różnych programów edukacyjnych dzieci uczą się, jak pokonać powolność i niedokładność koordynacji wzrokowo-ruchowej". Zdaniem uczniów, rodziców i nauczycieli, dzieci mają większą autonomię, TIK jest blisko ich zainteresowań, co motywuje ich do pracy. Warto ustalić z uczniami stały katalog narzędzi, których obsługa nie będzie przysparzała im trudności. Aby w pełni realizować tę strategię, niezbędny jest oczywiście odpowiedni sprzęt: laptop, może tablica interaktywna, możliwość pracy w sali komputerowej. W czasie pandemii wiele szkół otrzymało wsparcie w postaci dodatkowych tabletów lub laptopów. Warto wyjąć je z szafy pancernej i umieścić w salach, żeby zawsze można było z nich skorzystać. Nie zapominajmy też, że uczniowie często mają ze sobą smartfony, czasem z nieograniczonym Internetem. Można połączyć ich w pary i rozpocząć pracę. Literatura proponująca metody i narzędzia również tu jest bardzo bogata, oto kilka propozycji wykorzystania programów i aplikacji.

Edukacja wczesnoszkolna – dzieci uwielbiają gry komputerowe, aplikacje, w których mogą się ściągać. Dwie bardzo dobre aplikacje, z których możemy korzystać prawie bez przygotowania (ponieważ mają bardzo duże zasoby), to:

- https://wordwall.net/ – możemy zmieniać układ graficzny, zadawać pracę domową, możemy wykorzystać platformę w toku lekcji, jako podsumowanie lub rozpoczęcie tematu – każdy sposób jest dobry.
- https://learningapps.org/ – ma takie same możliwości jak wcześniejsza aplikacja, ale korzysta z innej grafiki. Można więc urozmaicać dzieciom zadania.

Bardzo dobrym pomysłem, jest tworzenie w tych aplikacjach możliwości sprawdzania wiedzy ucznia. Jest to bezpieczny sposób – mamy podgląd pracy ucznia, często jest to jedyny kierunek działań nauczyciela, gdy uczeń się nie komunikuje.

Edukacja w klasach IV–VIII – w tym wieku dzieci są już bardziej samodzielne i chętnie poświęcają swój czas na pracę przy komputerze. Możemy zaproponować im bardziej skomplikowane zadania w grach, które lubią np. Minecraft czy Simsy. Pozwalają one budować różne światy, są bardzo wciągające dla dzieci i pomagają systematyzować wiedzę.

Rys. 1. Ilustracja ucznia do kolędy *Mizerna cicha* w programie Minecraft.

Edukacja w szkołach ponadpodstawowych – możemy zachęcić uczniów do dłuższej pracy (np. metoda projektu). Młodzież może opracowywać lekturę czy dane zagadnienie, umieszczając swoje zadania na https://pl.padlet.com/. Platforma jest bardzo intuicyjna, nie wymaga posiadania konta, można dodawać teksty lub zdjęcia. Dzięki projektowi powstaje fantastyczny zbiór zapisków pracy młodzieży. Polecenia i zakres tworzonych materiałów możemy dostosowywać w zależności od potrzeb poszczególnych uczniów.

Wspieranie ucznia w pracy, udzielanie wskazówek do dalszego rozwoju i ocenianie postępów ucznia – ZESTAW nr 6

Zadanie pracownika SCWEW:

Wspieranie nauczycieli w zakresie pracy ze zróżnicowaną klasą, dostosowanie skutecznych metod pracy oraz doboru i obsługi specjalistycznego sprzętu.

Wsparcie kadry kierowniczej w poszukiwaniu rozwiązań merytorycznych umożliwiających tworzenie środowiska włączającego poprzez likwidowanie barier w uczeniu się i rozwoju wszystkich uczniów.

Podnoszenie kompetencji kadry szkoły.

Jak to zrobić?

Zaproś nauczycieli do refleksji nad pytaniami: W jaki sposób wspieram uczniów? Które działania uważam za skuteczne? Które, w mojej opinii, nie przynoszą rezultatów? W jaki sposób witam się z klasą? Czy pod koniec roku szkolnego znam moich uczniów nie tylko z imienia, nazwiska czy stopni, które uzyskał? Jak reaguję na brak pracy domowej, brak przygotowania? W jaki sposób komunikuję uczniom ich sukcesy? Czy daję uczniom możliwość wyboru? I w jakich sytuacjach to robię? W jaki sposób reaguję na trudności z zachowaniem uczniów, jak ich dyscyplinuję? Jak często zapraszam uczniów do dyskusji nad tym, co zrobić, by lekcja była jeszcze lepsza?

- Konsultacje indywidualne – zaproponuj rozmowę w oparciu na powyższych pytaniach. Następnie przedstaw metody z ZESTAWU nr 6. Zapytaj: Które wydają się możliwe do realizacji? Które nie? Czego potrzebuje nauczyciel, by wprowadzić je do swojej praktyki?
- Konsultacje grupowe – celem tej formy wsparcia może być wypracowanie katalogu sposobów wspierania uczniów. Warto zachęcić nauczycieli do zapoznania się z ZESTAWEM nr 6 i zaproszenia ich do modyfikacji pomysłów.
- Obserwacja zajęć/superwizja – powinna się skupiać na formach wspierania, oceniania uczniów i ewaluacji zajęć. W arkuszu warto zanotować: Kogo wspierał i oceniał nauczyciel? Jak to robił? Z jakim efektem? Omawiając obserwowane zajęcia, zachowaj strukturę: 1. pytania do nauczyciela: Co myślisz/ jak się czujesz po przeprowadzeniu zajęć? 2. Z jakich elementów lekcji jesteś zadowolony? Dlaczego? 3. Co zmieniłbyś w następnej takiej lekcji? Dlaczego? 4. Omówienie obserwacji lekcji i podzielenie się własnym doświadczeniem pracownika SCWEW. 6. Co chciałbyś zmienić w swojej pracy w kontekście wspierania i oceniania uczniów? Czego potrzebujesz?
- Zajęcia otwarte – ich celem może być pokazanie, jak wygląda praktyka stosowania wybranego sposobu wsparcia lub oceniania, np. zadanie do wyboru. Konieczne jest

przygotowanie karty obserwacji (patrz punkt wyżej) oraz rozmowa po obserwacji lekcji o tym, które sposoby wspierania i oceniania były skuteczne, które warto i dlaczego zmienić.

- Tworzenie sieci współpracy i doskonalenia – warto zaproponować nauczycielom udział w takiej sieci. Wspieranie, zachęcanie do rozwoju i ocenianie są stałym wyzwaniem pedagogów.
- Przygotowanie materiałów edukacyjnych (np. innowacji metodycznej) – jest to bardzo motywująca forma wsparcia nauczycieli. Nie tylko uczą się nowej praktyki, lecz również spełniają się zawodowo i mają czas na pracę i refleksje. Możesz zachęcić nauczycieli do opracowania innowacji na temat, np. wykorzystanie muzyki na lekcji w pracy indywidualnej uczniów albo stosowanie techniki informacji zwrotnej: dwie gwiazdy i jedno życzenie **(Uwaga: kwestii oceniania poświęcony jest poradnik nr 6)**.
- Zorganizowanie warsztatów doskonalących przy współpracy z ODN lub PPP –jeśli nauczyciele wyrażą gotowość do doskonalenia się, możesz im pomóc w zorganizowaniu odpowiednich warsztatów. Pamiętaj, aby po ich zakończeniu nauczyciele porozmawiali, zadając pytania: Co mnie zainspirowało? Co wykorzystam na moich zajęciach? Kiedy i jak to zrobię?

Bardzo dużym problemem, sygnalizowanym przez nauczycieli, jest brak motywacji uczniów do pracy, wszystkich uczniów, nie tylko ze zróżnicowanymi potrzebami. Przyczyn jest bardzo wiele: od możliwości psychofizycznych ucznia, samopoczucia w danym dniu, poprzez relacje w klasie, po sposób prowadzenia zajęć przez nauczyciela. Chciałabym przytoczyć słowa francuskiego pedagoga Celestyna Freineta, które doskonale oddają istotę motywacji:

Nikt nie lubi, kiedy wydaje mu się dyspozycje. Nikt nie lubi być zmuszany do pracy, każdy lubi ją wybierać sam, nawet jeśli nie wybierze najlepiej. Uczymy się przez działanie. Zdobywanie wiedzy nie dzieje się przez studiowanie reguł i praw, tylko przez doświadczenie. Dzieci nie lubią słuchać lekcji ex cathedra. Stopnie i rankingi zawsze są pomyłką. Kara zawsze jest pomyłką. Upokarza i nigdy nie pozwala osiągnąć pożądanego efektu. My, nauczyciele, musimy motywować do działania.

Badacze wskazują, że to, co jest warunkiem dobrej edukacji, to relacje, to atmosfera, która pomaga w bezpieczny sposób pokonywać swoje ograniczenia, ponosić porażki, które uczą, i świętować sukces. Wszystko to bezpośrednio wpływa na chęć ucznia do aktywnego uczestnictwa w lekcji. „Dobre relacje rozumiem jako widzenie w uczniu takiego samego człowieka jak my, pamiętanie o tym, że może mu być ciężko, że kiedyś był mały, pełen zaufania do świata dorosłych i pełen chęci do uczenia się. Przede wszystkim, trzeba

pamiętać, że my dorośli, jesteśmy bardzo ważni dla naszych uczniów". Jest wiele narzędzi, które mają na celu motywować uczniów do nauki. Podstawą są relacje i to dorośli są odpowiedzialni za ich budowę i modelowanie.

Warto się zastanowić, w jaki sposób moja komunikacja i styl prowadzenia zajęć budują motywację u uczniów.

Nauczyciel nie ma wpływu na czynniki budujące motywację uczniów w domu rodzinnym, ale ma wpływ na to, co dzieje się na lekcjach i na jakość swoich działań.

Praktyki budujące motywację uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami na zajęciach:

- Zaproponowanie zadania do wyboru: z zestawu np. trzech zadań uczeń wybiera to, które chce zrobić. To samo dotyczy pracy domowej. Można poprosić uczniów, aby sami zdecydowali, które zadanie chcą wykonać. W ten sposób młodzież uczy się stawiać sobie cele oraz wywiązywanie się z własnych zobowiązań.
- Pamiętanie, że dobra lekcja powinna mieć następujące komponenty: zdobycie nowej wiedzy lub umiejętności, wymiana myśli, indywidualna praca. Tym, co nie pomaga utrzymać uwagi, to długie wypowiedzi nauczycieli. Po czterech godzinach lekcyjnych uczeń jest już bardzo zmęczony słuchaniem. Konieczne jest też zaplanowanie przyswojenia sobie nowej wiedzy, czyli moment, kiedy uczeń pracuje indywidualnie.
- Wykorzystanie wiedzy z neurodydaktyki – **uczymy się w nowych sytuacjach** – warto, by nauczyciele przyjrzeli się swoim lekcjom, co mogliby co jakiś czas nowego wprowadzać: może ustawienie ławek, może metoda pracy, może włączenie muzyki na czas pracy własnej.
- Konieczne uświadomienie sobie skutecznych narzędzi w przypadku trudnych zachowań uczniów. Jeśli uczeń nie wykonuje polecenia warto zapytać go o przyczynę: Co się dzieje? Co jest trudne? Jeśli uczeń łamie ważne zasady, można zastosować techniki asertywne, zwykle „zdarta płyta" bardzo dobrze działa. Istotne jest tylko, żeby po zmianie zachowania ucznia nie komentować jego działań, nie nadawać im znaczenia. Warto podziękować mu za zastosowanie się do prośby nauczyciela i kontynuować prowadzenie zajęć.
- Działanie empatyczne – jeśli uczeń odmawia udziału w lekcji i nie podaje przyczyny trudności, warto z empatią zapytać go, o jego minimum pracy na ten moment (może wykonać małe ćwiczenie, zrobić rysunek, notatkę itp.)
- Dyskretne monitorowanie pracy uczniów, podpowiadanie im, jeśli utknęli w jakimś punkcie. Pokazywanie, co udało już im się zrobić.

To tylko niektóre pomysły, wszystkie są oparte na uznaniu ucznia, jego podmiotowości, prawa do tego, że może mieć trudności, ale z propozycją rozwiązania sytuacji, bez eskalowania jej.

Bardzo ważnym czynnikiem motywacji jest ocenianie postępów ucznia. Proces ten budzi wiele emocji. Oceniamy przebieg pracy czy efekt? Jak zmierzyć zaangażowanie ucznia? Jak sprawiedliwie ocenić pracę uczniów o różnych zdolnościach? Polskie prawo konstytuuje ocenianie bieżące jako dostarczanie informacji o tym, co dziecko umie i jak powinno się rozwijać, i jest zbieżne z badaniami na temat skutecznej oceny. Jedyną więc skuteczną oceną, zwłaszcza uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami, jest informacja zwrotna, która powinna wskazywać uczniowi, co zrobił dobrze, co jest w pracy błędnie wykonane, jak może to poprawić i jak rozwijać swoje możliwości. Ocenianiu poświęcony jest oddzielny poradnik.

Dokonywanie autorefleksji i podejmowanie działań przynoszą skutek.

Ostatnim elementem zamykającym proces dydaktyczny jest refleksja nauczyciela nad skutecznością swoich działań. Konieczny jest namysł nad zaproponowanymi treściami, czy nie były ani za łatwe, ani za trudne, czy dobrane metody pomogły uczniom osiągnąć cele, czy każdy uczeń nauczył się czegoś, czy atmosfera podczas zajęć wspierała procesy uczenia się.

Warto wykorzystać metody zaproponowane m.in. w podrozdziale dotyczącym badania zasobów uczniów:

- Termometr – rysujemy na nim temperaturę zadowolenia z naszych zajęć, starszych uczniów możemy poprosić o uzasadnienie.
- Analiza notatek uczniów – sprawdzamy, czy proponowane zadania rozwijały uczniów, z jakich poziomów uczenia się były zadania, czy były wyzwaniem.
- Obserwacja koleżeńska/ superwizja – chociaż często mamy obawy przed pokazywaniem naszych lekcji, to obserwacja może dać ogromną wiedzę o pracy nauczyciela i być inspiracją do rozwoju. Do takiej obserwacji nie zapraszamy nauczyciela współorganizującego kształcenie w czasie, gdy pracuje on z dzieckiem, ale warto by był on włączany do tej pracy.
- Wywiad z uczniami – rozmowa, na którą będziemy mieć przygotowane pytania, np.: Które moje lekcje są dla was ciekawe? Jak lubicie się uczyć na moich lekcjach? Co jest trudne na moich lekcjach?

Z obserwacji wynika, że każdą lekcję powinniśmy poddać refleksji. Nie musi ona być obszerna, wystarczy zwykłe dokończenie zdania: dziś pomagało mi się uczyć… Zajmuje tylko chwilę, a daje informacje o naszej pracy i buduje relację z uczniem. Pokazujemy mu, że nasze spotkania są właśnie po ty, by się uczył i rozwijał. Jest to szczególnie istotne w pracy z klasą zróżnicowaną. Refleksja powinna mieć również miejsce w zespołach nauczycielskich. Tylko współpracując, możemy skutecznie rozwijać kompetencje uczniów i dbać o ich całościowy rozwój.

Podsumowanie

„Dobra edukacja jest wartością całego społeczeństwa. Od „dobrej lekcji" (każdej!) nie tylko zależy przyszłość rozwoju gospodarki i życia społecznego na poziomie kraju, lecz także indywidualny sukces każdego ucznia i uczennicy. Dlatego tak ważne jest planowanie tego procesu. Jest on bardzo skomplikowany, wymaga czasu i profesjonalizmu pedagogów, a jeśli chcemy, by realizował wartości edukacji włączającej, wymaga też od nauczycieli otwartości, cierpliwości, gotowości na uczenie się i zmianę swoich metod pracy.

Podstawowym zadaniem SCWEW jest wspieranie nauczycieli w różnych aspektach. To wspieranie powinno opierać się na towarzyszeniu nauczycielowi i szkole w refleksji nad tym, jak pracujemy. Co chcemy zmienić. Jakie działania **jesteśmy gotowi** podjąć. Każda szkoła będzie miała swoją ścieżkę zmiany. Pracownik SCWEW nie zrobi niczego szybciej za nauczycieli. Powinien być dla nich inspiracją, zadawać ważne pytania o proces dydaktyczny i motywować do podejmowania nowych działań. Istotny jest każdy mały krok placówki, np. częsta praca metodą dyskusji (włączająca wszystkie dzieci), bo na poziomie makro może być dużą zmianą dla poszczególnego ucznia.

Bibliografia

Antoszkiewicz E., *Tworzenie warunków edukacyjnych dla ucznia z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim,* Warszawa 2016.

Białek A., *Wykorzystanie TIK w nauczaniu i uczeniu się uczniów ze SPE na przykładzie rządowego programu rozwijania kompetencji uczniów i nauczycieli w zakresie stosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych „Cyfrowa szkoła"*, Warszawa 2013.

Danieluk M., *TIK w pigułce. Narzędziownik dla nauczyciela,* Poznań 2019.

Edukacja dla wszystkich – ramy rozwiązań legislacyjno-organizacyjnych na rzecz wysokiej jakości kształcenia włączającego dla wszystkich osób uczących się, Warszawa 2020.

Edukacja dla wszystkich – ramy rozwiązań legislacyjno-organizacyjnych na rzecz wysokiej jakości kształcenia włączającego dla wszystkich osób uczących się, wersja skrócona, http://krakow-srodmiescie.znp.edu.pl/wp-content/uploads/2021/03/MEW_wersja_skrocona.pdf [dostęp: 20.04.2022].

Edukacja skuteczna, przyjazna i nowoczesna Jak organizować edukację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi? Przewodnik MEN, Warszawa 2010.

Filipiak E., Mroczkowski A., *Edukacja szkolna i pozaszkolna. Wczesna faza dorastania*, [w:] A.I. Brzezińska, *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela. Seria 3. Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania* t. 5.

Filipiak E., Siadak G., *Edukacja szkolna i pozaszkolna. Późna faza dorastania,* [w:] A.I. Brzezińska, *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela. Seria 3. Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 6.

Harmin M., *Duch klasy,* Warszawa 2005.

Hatti J., *Widoczne uczenie się dla nauczycieli,* Warszawa 2015.

Hawranek M., *W poszukiwaniu dobrej edukacji,* W: *Psychologia dziecka*, nr 1/2022.

Kamza A., *Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny*, [w:] A.I. Brzezińska, *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela,* Seria I Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania, t. 3, Warszawa 2014.

Klimowicz A., *Aktywizujące metody nauczania*, W: Owczarz M. *Poradnik edukatora*, Warszawa 2005.

Knopik T., Papuda-Dolińska B., Wiejak K., Krasowicz-Kupis G., *Projektowanie uniwersalne jako perspektywa metodyczna edukacji włączającej*, [w:] *Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej,* nr 42/2021.

Knopik T., Wiejak K., Humenny G., Płatkowski B., *Raport z badania: Monitorowanie uwzględniania zróżnicowanych potrzeb edukacyjnych uczniów w procesie kształcenia,* Warszawa 2021.

Lewicka-Zelent A., *Zaspokajanie potrzeb i respektowanie praw uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (SPE) w ogólnodostępnej szkole podstawowej. Raport*

Rzecznika Praw Dziecka przygotowany na podstawie sondażu opinii rodziców, nauczycieli i dyrektorów szkół, Warszawa 2018.

McTighne J., Silver H.F., *Uczyć (się) głębiej,* Warszawa 2021.

Moszyńska A., Owczarska B., Brudnik E., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Kielce 2011.

Piotrowski K., Ziółkowska B., Wojciechowska J., *Rozwój nastolatka. Wczesna faza dorastania,* [w:] A.I. Brzezińska, *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela. Seria 1. Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 5, Warszawa 2014.

Piotrowski K., Ziółkowska B., Wojciechowska J., *Rozwój nastolatka. Wczesna faza dorastania,* [w:] A.I. Brzezińska, *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela. Seria 1 Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 6, Warszawa 2014.

Rafał-Łuniewska J., *Dostosowanie wymagań edukacyjnych wobec uczniów ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się,* Warszawa 2021.

Rękosiewicz M., Jankowski P., *Rozwój dziecka. Środkowy wiek szkolny*, [w:] A.I. Brzezińska, *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela, Seria 1. Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 4, Warszawa 2014.

Rękosiewicz M., Kram A., *Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesny wiek szkolny,* [w:] A.I. Brzezińska, *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela. Seria 4. Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 3, Warszawa 2014.

Sterna D., Strzemieczny J., *Organizacja procesów edukacyjnych dla wspierania uczenia się,* [w:] G. Mazurkiewicz, *Jakość edukacji. Różnorodne perspektywy,* Kraków 2012.

Sterna D., *Uczę (się) w szkole*, Warszawa 2014.

Sterna D., *Uczę się uczyć*, Warszawa 2018.

Swat-Pawlicka M., *„Wyjdź za drzwi, Korczak!", Analiza danych zebranych w procesie ewaluacji zewnętrznej w kontekście procesu kształtowania się podmiotowości ucznia w polskiej szkole,* [w:] G. Mazurkiewicz, *Jak budować dobrą szkołę? Potencjał i bariery ewaluacji w oświacie,* Kraków 2015.

Uniwersalne Projektowanie w Edukacji DOŚWIADCZENIA NAUCZYCIELI: Austria, Litwa, Polska, Finlandia, praca zbiorowa, Erasmus+ 2021.

Netografia

Brzezińska A.I., *Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju – podstawa projektowania nauczania rozwijającego*, [w:] E. Filipiak (red.), *Nauczanie rozwijające we wczesnej edukacji według Lwa S. Wygotskiego. Od teorii do zmiany w praktyce*, Bydgoszcz 2015. https://www.researchgate.net/publication/299605523_Brzezinska_A_I_2015_Rozpoznanie_zasobow_dziecka_i_srodowiska_rozwoju_-_podstawa_projektowania_nauczania_rozwijajacego_W_E_Filipiak_red_Nauczanie_rozwijajace_we_wczesnej_edukacji_wedlug_Lwa_S_Wygotskiego [dostęp: 20.04.2022].

Europejska Agencja ds. Specjalnych Potrzeb i Edukacji Włączającej (2014), Pięć kluczowych przesłań dla edukacji włączającej. Od teorii do praktyki. Odense, Dania, Europejska Agencja ds. Specjalnych Potrzeb i Edukacji Włączającej, https://www.european-agency.org/sites/default/files/Five_Key_Messages_for_Inclusive_Education_PL.pdf [dostęp: 20.04.2022].

Florek A., Hamerlak K., *Dziecko autystyczne i z zespołem Aspergera w przedszkolu i szkole. Włączanie do grupy rówieśniczej i tworzenie warunków sprzyjających uczeniu się*, https://www.ore.edu.pl/2015/03/autyzm-z-zespol-aspergera-za/ [dostęp: 21.04.2022].

https://poe.powiat-sredzki.pl/system/obj/512_Alternatywne%20metody-prezentacja..pdf [dostęp: 21.04.2022] – alternatywne metody badawcze.

https://podstawaprogramowa.pl/Szkola-podstawowa-uczniowie-niepelnosprawni [dostęp: 21.04.2022] – podstawa programowa dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualna w stopniu umiarkowanym lub znacznym.

https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/Dt1yB7yCU [dostęp: 21.04.2022] – taksonomia B. Blooma.

Kłosiński P. Jak notować metodą Cornella https://klosinski.net/notowanie-metoda-cornella/ [dostęp: 23.04.2022].

http://www.ptde.org/pluginfile.php/879/mod_page/content/7/Archiwum/XX_KD.E/pdf_2014/Kedracka%2CStozek.pdf.

https://wordwall.net/ [dostęp: 21.04.2022] – aplikacja do quizów dla dzieci w każdym wieku.

https://learningapps.org/ [dostęp: 21.04.2022] – aplikacja do quizów dla dzieci w każdym wieku.

https://pl.padlet.com/ [dostęp: 21.04.2022] – aplikacja do gromadzenia notatek i materiałów.

Rafał-Łuniewska J., *Uczeń zagrożony niedostosowaniem społecznym w szkole ogólnodostępnej, https://www.ore.edu.pl/2015/03/zagrozenie-niedostosowaniem-spolecznym-i-niedostosowanie-spoleczne/* [dostęp: 21.04.2022].

Rafał-Łuniewska J., *Dostosowanie wymagań edukacyjnych dla dzieci z niepełnosprawnością ruchową i afazją w edukacji wczesnoszkolnej*, https://www.ore.edu.pl/2015/03/autyzm-z-zespol-aspergera-za/ [dostęp: 21.04.2022].

Rafał-Łuniewska J., *Wskazania dla nauczyciela do pracy z uczniem z autyzmem i zespołem Aspergera w przedszkolu i szkole* https://www.ore.edu.pl/2015/03/autyzm-z-zespol-aspergera-za/ [dostęp: 22.04.2022].

Skibska J., *Model kształcenia dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (SPE) w placówkach oświatowych ogólnodostępnych* https://scholar.google.pl/citations?user=a8fP0gwAAAAJ&hl=pl [dostęp: 22.04.2022].

Śliwińska K., *W stronę zdolności. Psychologia w praktyce pracy z uczniem zdolnym*, [w:] *Zdolni w szkole, czyli o zagrożeniach i możliwościach rozwojowych uczniów zdolnych,* (red.) W. Limont, J. Cieślikowska, D. Jastrzębska, Warszawa 2012 https://www.ore.edu.pl/2014/12/poradniki-2/ [dostęp: 22.04.2022].

Zajączkowska J., *Jak umożliwić dziecku z niepełnosprawnością ruchową udział w lekcjach wychowania fizycznego,* https://www.ore.edu.pl/2015/03/autyzm-z-zespol-aspergera-za/ [dostęp: 21.04.2022].

Akty prawne

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. z 2018 r., poz. 996, poz. 1000, poz. 1290, poz. 1669 i poz. 2245). Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2018 r., poz. 1457, poz. 1560, poz. 1669 i poz. 2245).

Fundusze Europejskie
Wiedza Edukacja Rozwój

Rzeczpospolita Polska

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny